

Rapport 2008:13

Våldtäkt mot personer 15 år och äldre

Utvecklingen under åren 1995–2006

brå

brottsförebyggande rådet

Våldtäkt mot personer 15 år eller äldre

Utvecklingen under åren 1995–2006

Rapport 2008:13

Brå – centrum för kunskap om brott och åtgärder mot brott

Brottsförebyggande rådet (Brå) verkar för att brottsligheten minskar och tryggheten ökar i samhället. Det gör vi genom att ta fram fakta och sprida kunskap om brottslighet, brottsförebyggande arbete och rättsväsendets reaktioner på brott.

Denna rapport kan beställas hos bokhandeln eller hos
Fritzes Kundservice, 106 47 Stockholm
Telefon 08–690 91 90, fax 08–690 91 91, e-post order.fritzes@nj.se

Produktion:

Brottsförebyggande rådet, Information och förlag,
Box 1386, 111 93 Stockholm
Telefon 08–401 87 00, fax 08–411 90 75, e-post info@bra.se
Brå på Internet www.bra.se
Författare: Klara Hradilova Selin
Omslagsfoto: Gorilla/Nordic Photos
Layout och produktion: Tina Hedh-Gallant

Tryck: Edita Norstedts Västerås 2008
© Brottsförebyggande rådet 2008
ISSN 1100-6676
ISBN 978-91-85664-98-6

Innehåll

Förord	5
Sammanfattning	6
De anmälda sexualbrotten ökar	6
Förändringar av brottsstrukturen i anmälda våldtäktsfall?	6
Offrens berättelser	7
Samhällsutvecklingen och våldtäkt	7
Vad karaktäriserar en polisanmäld våldtäkt – nu jämfört med förr?	8
Effekten av lagändringen 2005	8
Ökad anmälningsbenägenhet eller fler brott?	9
1. Inledning	10
Bakgrund och syfte	10
Rapportens disposition	12
Förklaringar till våldtäkt	13
Våldtäkt i ett jämställdhetsperspektiv	13
Jämställdheten i Sverige	15
Andra strukturella faktorer	16
2. Det aktuella kunskapsläget	18
Svenska studier av polisanmäld våldtäkt	18
Nordiska offerundersökningar	19
Varierande slutsatser om våldtäktsbrottens struktur	21
3. Våldtäkt i kriminalstatistiken	26
Aktuella ändringar i lagstiftningen	27
Våldtäkt och andra typer av sexualbrott	28
Våldtäkt och våldtäktsförsök inomhus respektive utomhus	30
Åtalsbeslut och personuppläring	31
4. Studiens material och metod	33
Urvalet	33
Externt bortfall	34
Internt bortfall	34
Offrens berättelser	35
Vad menas med ”våld”?	36
Att skilja mellan lagändringseffekten och förändringar i brottsstrukturen	37
Studiens begränsningar	37
5. Brottsstrukturen i polisanmälda våldtäkter och dess förändring under åren 1995–2006	39
Typ av brott, omständigheterna kring anmälan samt de inblandades kön och ålder	39
Offrets relation till gärningspersonen	42
Våld och hot samt omfattning av offrets skador	44
Mötes- och brottsplats	48
Offret i hjälplöst tillstånd	49
Fyra uppmärksammade typer av våldtäkt	50

6. Slutsatser: förändrad brottsstruktur?	58
Vad karaktäriserar en polisanmäld våldtäkt – nu jämfört med förr?	58
Effekten av lagändringen 2005	59
Ökad våldtäktsfrekvens eller högre anmälningsbenägenhet?	60
Kunskapsluckor och framtida studier	64
Referenser	66
Bilagor	70
Bilaga 1. Tabellbilaga	70
Bilaga 2: Särskild bearbetning av vissa variabler	77

Förord

Våldtäkt är otvivelaktigt ett av de mest kränkande brotten en individ kan utsättas för. Under de senaste decennierna har det bildats en stark opinion mot mäns våld mot kvinnor, och den svenska sexualbrottslagen har blivit föremål för flera omarbetningar. För rättsväsendet är våldtäkt följaktligen ett av de mest prioriterade brotten att bekämpa. För Brå:s vidkommande betyder detta att det finns en förväntan på att vi ska kunna erbjuda en aktuell, samlad och balanserad kunskapsbild på detta viktiga område.

Samtidigt är det väl känt att sexualbrott i allmänhet och våldtäkt i synnerhet är en brottstyp som inte är enkel att studera. Vi vet att de allra flesta sexualbrott fortfarande förblir oupptäckta. Just den integritetskränkning som våldtäkten innebär gör att många brottsoffer undviker att synliggöra sin utsatthet genom polisanmälan eller vid olika typer av offerundersökningar. Mot denna bakgrund är det förenat med stora svårigheter att bedöma våldtäkternas omfattning och utveckling. Ändå är denna information av stor vikt. Vi behöver veta vilka våldtäkter som ökar eller minskar för att kunna bedöma om de åtgärder som satts in haft önskvärd effekt.

I föreliggande rapport presenterar Brå unika data över våldtäktsutvecklingen i Sverige. Analysen bygger på innehållet i polisanmälda våldtäkter åren 1995–2006. Genom att utgå från de utsatta kvinnornas beskrivningar och förståelse av brottet kan Brå beskriva den förändrade strukturen i de våldtäkter som kommer till rättsväsendets kännedom. Den bild som framträder utifrån kvinnornas anmälningar ger en ny och bättre grund att stå på vid bedömningar av våldtäktsutvecklingen i Sverige.

Rapporten vänder sig till regering och riksdag, anställda inom rättsväsendet samt till alla andra som intresserar sig för denna fråga.

Rapportens författare är fil. dr Klara Hradilova Selin. Lotta Nilsson, dåvarande utredare vid Brå planerade studien. Kodningsarbete har utförts av Kristina Jerre, Alexandra Skarp och Nina Törnqvist, samtliga assistenter vid Brå. Christian Diesen, professor i straffrätt vid Stockholms universitet, och Tove Petterson, docent i kriminologi vid Statens institutionsstyrelse har lämnat viktiga synpunkter. Värdefulla kommentarer och förslag har också erhållits från en expertgrupp bestående av Josef Zila, docent vid Stockholms universitet, Lotta Nilsson, utredare vid Socialstyrelsen, Tony Demitz-Helin, Länskriminalpolisen i Stockholm och Viktoria Karlsson vid Åklagarmyndigheten i Göteborg. Josef Zila har därutöver bidragit med värdefulla synpunkter i juridiska frågor.

Stockholm i juni 2008

Jan Andersson
Generaldirektör

Felipe Estrada
Enhetschef

Sammanfattning

De anmälda sexualbrotten ökar

Mäns våld mot kvinnor och våldtäktsbrottsligheten i synnerhet har fått mycket utrymme i den kriminalpolitiska debatten, och den svenska sexualbrottslagen har under de senaste decennierna blivit föremål för frekventa omarbetningar. De polisanmälda sexualbrotten fortsätter samtidigt att öka och sedan mitten av 1990-talet har antalet våldtäktsanmälningar mer än fördubblats. I vilken grad denna utveckling kan tillskrivas en faktisk ökning av dessa brott, ökad anmälningsbenägenhet eller förändringar i lagstiftningen är svårt att veta. I april 2005 ändrades sexualbrottslagstiftningen på så sätt att våldtäktsdefinitionen vidgades till att omfatta exempelvis fall då offret befunnit sig i så kallat hjälplöst tillstånd (genom kraftig berusning, medvetslöshet, sömn eller liknande). Sådana händelser rubricerades tidigare som sexuellt utnyttjande.

Förändringar av brottsstrukturen i anmälda våldtäktsfall?

För några år sedan publicerade Brå en kartläggning av våldtäktsstrukturen som byggde på samtliga polisanmälningar av fullbordade våldtäkter från åren 1995 respektive 2000. Målsättningen med den föreliggande studien är att uppdatera denna kartläggning med våldtäktsanmälningar från ytterligare två år, 2004 och 2006. Förutom fullbordade våldtäkter studeras även anmälda våldtäktsförsök mot 15 år och äldre.

Undersökningens övergripande syfte är att studera förändringar i brottsstrukturen av polisanmälda fall av våldtäkt och våldtäktsförsök mellan 1995 och 2006. Följande frågeställningar ligger till grund för analysen:

1. Givet den stora ökningen av polisanmälda våldtäkter – vilka typer av våldtäkter har blivit fler? Har vissa omständigheter kring brotten blivit vanligare än andra? Går det att urskilja en trend under hela perioden från den förändring som kan tillskrivas lagändringen år 2005?
2. Vad säger resultaten om en eventuell ökning av den faktiska våldtäktsbrottsligheten respektive av anmälningsbenägenheten?

Om ökningen av polisanmälda våldtäkter motsvarar en faktisk förändring, bör det framför allt återspeglas i en ökning av bland annat våldtäkter med inslag av grovt våld och våldtäkter utanför en nära relation. Dessa är brott som enligt tidigare forskning oftare kommer till polisens kännedom. De centrala omständigheterna i analysen är därför graden av våld

och relationen mellan offret och gärningspersonen. Andra viktiga omständigheter som studeras är mötes- och brottsplatsen, skador hos offret, de inblandades kön och ålder, antalet gärningspersoner, inblandning av alkohol eller om det rörde sig om ett överfall.

Offrens berättelser

Analysen är baserad på så kallade fritexter från polisanmälningar kompletterade med information från första förhöret med offret. Fyra tidpunkter jämförs – åren 1995, 2000, 2004 samt 2006. Med benämningen *våldtäkt* menas polisanmälda fall av både fullbordad våldtäkt och våldtäktsförsök. De studerade uppgifterna bygger uteslutande på offrens berättelser. Det är deras tolkning av händelsen och av omständigheter kring denna som här får utrymme. Det innebär att det inte är brott i strikt juridisk mening som studeras. En del av dessa händelser kommer i ett senare skede av rättsprocessen att avskrivas som icke brott eller omrubriceras till andra typer av brott. Rätten kan vidare finna den misstänkte oskyldig och även för de förhållandevis få våldtäktsanmälningar som leder till åtal kan det komma fram information som gör att olika omständigheter kring brottet omdefinieras. Allt detta är viktigt att ha i åtanke vid tolkning av resultaten.

Samhällsutvecklingen och våldtäkt

Tack vare den intensiva kvinnovåldsdebatten och upprepade ändringar i sexualbrottslagstiftningen kan man förvänta sig att attityden till sexuella övergrepp har förändrats mot lägre tolerans och högre anmälningsbenägenhet. Även den nya lagstiftningen har haft inverkan på antalet våldtäktsanmälningar. Det är inte sannolikt att den dryga fördubblingen i polisanmälda våldtäkter mellan 1995 och 2006 enbart speglar en faktisk förändring i våldtäktsbrottsligheten. En sådan ökning går dock inte att utesluta. Samtidigt är det svårt att studera brott som tillhör de mest dolda. Som stöd för tolkningen omfattar därför kartläggningen en kort genomgång av vilka strukturella förändringar som, enligt befintlig forskning och teoribildning, kan tänkas inverka på att våldtäktsfrekvensen ökar eller minskar. En stor del av litteraturen som behandlar förklaringar till våldtäkt har koncentrerat sig på jämställdheten mellan kvinnor och män. Den övervägande delen av forskningen visar på en gynnsam, förebyggande effekt av ökad socioekonomisk jämställdhet när det gäller våldtäkt – åtminstone i ett längre perspektiv.

Om jämställdheten är förebyggande när det gäller mäns våld mot kvinnor, bör vi rimligen inte bevittna någon dramatisk ökning av den faktiska våldtäktsbrottsligheten på senare tid – efter en period av ökande jämställdhet mellan kvinnor och män framför allt under 1970- och 1980-

talen. Omständigheter som pekar i motsatt riktning är den ökade alkoholkonsumtionen samt Internetanvändandet. Internet kan förväntas ha en bidragande effekt när det gäller de våldtäkter som grundar sig i snabba möten mellan obekanta personer, inte sällan i explicit sexuella syften. Sådana möten möjliggörs även av det utökade nöjeslivsutbudet och det faktum att kvinnors livsstil alltmer liknar männens. Det är med andra ord möjligt att kvinnovåldsdebatten samt en ökad jämställdhet förebygger vissa fall av våldtäkt medan den förändrade tillfällesstrukturen kan ha lett till att andra typer av våldtäkter har blivit fler.

Vad karaktäriserar en polisanmäld våldtäkt – nu jämfört med förr?

Analysen av polisanmälda våldtäktsfall visar att ökningen framför allt gäller mindre grova våldtäkter i termer av bruket av våld, vapen och förekomsten av skador hos offret. Samtidigt har även antalet fall med flera gärningspersoner, vilka enligt den nya lagen betraktas som grova brott, ökat betydligt. Det har vidare skett en ökning av våldtäkter med obekant eller mycket ytligt bekant gärningsperson, medan fall inom en nära relation, liksom fall där gärningspersonens och/eller offrets hem är brottsplats, minskar i proportion till andra våldtäkter.

Även utomhusvåldtäkterna samt överfallsvåldtäkterna utgör en minskande andel av samtliga våldtäktsanmälningar. Samtidigt har en annan persons bostad blivit en vanligare brottsplats än tidigare. Ytterligare en förändring gäller själva anmälaren: andra än offret, inte minst personer från professionellt håll (socialtjänsten, skolan, sjukvården med mera), kontaktar allt oftare polisen för att anmäla en våldtäkt. En positiv förändring är att fler offer kontaktar sjukvården direkt efter övergreppet, vilket gör att fler får stöd efter våldtäkten samtidigt som det underlättar polisutredningen.

Effekten av lagändringen 2005

Tolkningen av förändringar av både antalet och strukturen i polisanmälda våldtäkter måste även ta hänsyn till effekten av den aktuella lagändringen. Att den nya lagstiftningen var framgångsrik i att vidga våldtäktsdefinitionen visas tydligt i kriminalstatistiken, då ökningen i anmälda våldtäkter accelererade under 2005–2006 medan fall av sexuellt utnyttjande och tvång minskade under denna period.

En ny lagstiftning är inget isolerat fenomen utan ofta ett resultat av en pågående debatt och attitydförändringar. Analysen av anmälningarna visar exempelvis att den redovisade ökningen av mindre grova våldtäkter

visserligen gäller under hela den studerade perioden men att trenden förstärkts ytterligare med lagändringen. Däremot observeras det knappt någon ökning mellan 2004 och 2006 av fall med berusade/drogpåverkade offer och av nöjeslivsrelaterade våldtäkter, vilket strider mot lagändringens förväntade effekt. Mörkertalet beträffande fall med kraftigt berusade offer antas dock vara särskilt stort.

Ökad anmälningsbenägenhet eller fler brott?

Brå:s slutsats är att den markanta ökningen av våldtäktsanmälningar mellan 1995 och 2006 främst förklaras av en förhöjd anmälningsbenägenhet av framför allt mindre grova våldtäkter av obekanta eller ytligt bekanta personer som tidigare bortförklarats och bagatelliserats, men nu tolereras i mindre utsträckning. Att fler väljer att anmäla är en mycket positiv utveckling. Under de senaste åren har dessutom ökningstrenden förstärkts av en ändrad lagstiftning. Samtidigt är en faktisk ökning av vissa våldtäktstyper sannolik. En förändrad tillfällesstruktur med större möjlighet till tillfälliga möten genom ett utökat nöjeslivsutbud och genom ett större Internetanvändande skulle kunna bidra till en ökning av våldtäkter av obekanta och ytligt bekanta – parallellt med en ökad anmälningsbenägenhet av dessa fall. Mot bakgrund av att både den ökade anmälningsbenägenheten och den faktiska ökningen kan hänföras till en liknande typ av våldtäkter, det vill säga händelser mellan ytligt bekanta eller helt obekanta, är den dryga fördubblingen av samtliga våldtäktsanmälningar mellan 1995 och 2006 inte överraskande.

1. Inledning

Bakgrund och syfte

Mäns våld mot kvinnor har länge varit en aktuell fråga inom den allmänna jämställdhetsdebatten, och våldtäktsbrottsligheten har fått särskilt mycket utrymme. Det har bildats en stark opinion och den svenska sexualbrottslagen har under de senaste decennierna blivit föremål för frekventa omarbetningar. De polisanmälda sexualbrotten fortsätter samtidigt att öka. I vilken grad denna utveckling kan tillskrivas en faktisk ökning av dessa brott, ökad anmälningsbenägenhet eller förändringar i lagstiftningen är oklart.

År 2005 publicerade Brottsförebyggande rådet (Brå) en kartläggning av våldtäktsstrukturen som bygger på samtliga polisanmälningar av fullbordade våldtäkter från åren 1995 respektive 2000. Syftet med den föreliggande studien är att uppdatera denna tidigare kartläggning med våldtäktsanmälningar från ytterligare två år, 2004 och 2006. Förutom fullbordade våldtäkter kommer även anmälda våldtäktsförsök att studeras. Medan den förra kartläggningen hade som mål att studera brottsstrukturen gällande fullbordad våldtäkt vid en viss tidpunkt ligger nu huvudfokus på utvecklingen av våldtäktsbrottsligheten, inklusive försöksbrotten, över tid.

Under den studerade perioden har antalet polisanmälda våldtäkter och våldtäktsförsök mer än fördubblats. Vid två tillfällen, 1998 och 2005, har det skett ändringar i sexualbrottslagstiftningen. På vilket sätt framför allt den senaste och mest genomgripande lagändringen återspeglas i polisanmälningar blir en delfrågeställning i denna studie. En av huvudfrågorna kommer dock att röra den faktiska brottsligheten och det stora mörkertalet som varje kartläggning av våldtäktsbrottsligheten får hantera. Analyser av självrapporterade uppgifter om utsatthet för sexuellt våld och anmälningsfrekvensen (Brå, 2008; Lundgren m.fl., 2001) indikerar att det enbart är en bråkdel (10–20 procent) av samtliga sexualbrott som kommer till polisens kännedom. Även om siffran är något högre för just våldtäkt är detta ett brott med ett särskilt omfattande mörkertal. Dess känsliga och integritetskränkande karaktär är några tänkbara förklaringar till detta.

Till skillnad från den föregående rapporten kommer denna kartläggning att begränsa sig till offer 15 år och äldre. Våldtäkt mot barn under 15 år utgör en särskild brottskategori. Det är samtidigt polisanmälningar gällande just våldtäkt mot barn som har ökat mest, och den senaste lagändringen lade dessutom särskilt stor vikt vid att vidga definitionen av våldtäkt när offret är en minderårig person. Den senaste utvecklingen av våldtäkter och våldtäktsförsök mot barn samt lagändringens eventuella effekter på denna utveckling förtjänar att behandlas i en särskild rapport.

Tack vare den intensiva kvinnovåldsdebatten och upprepade ändringar i sexualbrottslagstiftningen kan man förvänta sig att attityden till sexuella övergrepp har förändrats mot lägre tolerans och högre anmälningsbenägenhet. Det är inte sannolikt att den dryga fördubblingen av polisanmälda våldtäkter 1995–2006 enbart speglar en faktisk förändring av våldtäktsbrottsligheten. Kvinnorörelsen har vuxit sig stark och åtskilliga åtgärder har satts in för att både synliggöra och förebygga mäns våld mot kvinnor. Det är inte rimligt att detta arbete inte skulle ge några resultat. Om fler drabbade vänder sig till polisen kan de ökande anmälningarna tolkas som en positiv trend.

Samtidigt har det skett förändringar i vissa strukturella omständigheter som skulle kunna bidra till att vissa våldtäkter verkligen blivit fler. Alkoholkonsumtionen har ökat markant under den studerade perioden och det finns forskning som visar på ett samband mellan alkohol och våldtäktsfrekvens över tid (Benson m.fl., 2007). Under samma tid har också Internetanvändandet spridit sig, vilket dels innebär en obegränsad tillgång till pornografi,¹ dels möjlighet till att knyta tillfälliga kontakter med tidigare helt okända personer, bland annat i sexuella syften. Sådana kontakter underlättas även av det utökade nöjeslivsutbudet. Själva tillfällesstrukturen är alltså annorlunda i dag jämfört med mitten av 1990-talet.

Det övergripande syftet i denna kartläggning är att studera eventuella förändringar i brottsstrukturen av polisanmälda fall av våldtäkt och våldtäktsförsök mellan 1995 och 2006. Följande frågeställningar ligger till grund för analysen:

1. Givet den stora ökningen av polisanmälda våldtäkter – vilka typer av våldtäkter har blivit fler i anmälningsstatistiken? Har vissa omständigheter kring brotten blivit vanligare än andra? Går det att urskilja en trend under hela perioden från den förändring som kan tillskrivas lagändringen år 2005?
2. Vad säger resultaten om en eventuell ökning av den faktiska våldtäktsbrottsligheten respektive av anmälningsbenägenheten?

Dessa två frågeställningar hänger samman: att beskriva en eventuell förändring i de polisanmälda våldtäkternas struktur utgör en länk i förståelsen av den faktiska brottsutvecklingen. Om ökningen av polisanmälda våldtäkter motsvarar en faktisk förändring, bör det framför allt återspeglas i en ökning av brott som har ett lägre mörkertal, vilket bland annat är brott med inslag av grovt våld och brott utanför en nära relation (Felson m.fl., 2002). Om det däremot är andra typer av våldtäkter som ökat

¹ Sambandet mellan pornografi och sexualbrott är dock en fråga som det saknas konsensus kring, vilket diskuteras senare.

mer kan det tyda på att bakgrunden till ökningen av polisanmälningarna snarare är en minskad tolerans mot denna typ av brott, följd av en större anmälningsbenägenhet. Förutom graden av våld och relationen mellan offret och gärningspersonen kommer även andra omständigheter att studeras, som mötes- och brottsplatsen, skador hos offret, de inblandades kön och ålder, antalet gärningspersoner, inblandning av alkohol eller om det rörde sig om ett överfall.

Eftersom den juridiska våldtäktsdefinitionen har vidgats enligt den senaste lagändringen förväntas den ha en inverkan på anmälningsstatistiken på så sätt att fler brott som tidigare hade rubricerats som sexuellt utnyttjande numera rubriceras som våldtäkt eller försök därtill. Det gäller exempelvis övergrepp mot en person i någon form av så kallat hjälplöst tillstånd (genom kraftig berusning, sömn eller medvetslöshet). Förutom att en omfördelning bör kunna observeras mellan de olika brottskategorierna är det väntat att våldtäktsbrottsligheten som sådan bör ha ändrat karaktären något – mot exempelvis fler fall där alkohol är inblandad och/eller där grövre våld inte nödvändigtvis brukas.

Rapportens disposition

Rapporten fortsätter med en sammanställning av några strukturella förklaringar till våldtäkt, såsom de beskrivits i litteraturen. Syftet är att skapa en bild av vilken utveckling av våldtäktsbrottsligheten som finns att förvänta sig för Sveriges del under den aktuella tiden, 1995–2006. Kapitel 2 är en aktuell kunskapsöversikt som tar upp andra relevanta studier i ämnet. Denna del innehåller även en diskussion om mörkertalets omfattning och struktur. I kapitel 3 presenteras den aktuella lagändringen samt juridiska definitioner av olika typer av sexualbrott. I samband med det redovisas uppgifter över sexualbrott baserade på den officiella anmälningsstatistiken med särskild fokus på fullbordad våldtäkt samt våldtäktsförsök under perioden mellan 1995 och 2006.

Kapitel 4 är ett avsnitt om studiens material och metod och innehåller en kort beskrivning av de analyserade fritexterna samt protokollen från första förhör med målsäganden gällande fullbordad våldtäkt och våldtäktsförsök mot 15 år och äldre under åren 1995, 2000, 2004 och 2006. Fördjupningsanalyser av dessa uppgifter utgör kärnan i kartläggningen och presenteras i kapitel 5, där förändringar i brottsstrukturen beskrivs.

Rapporten avslutas med en sammanfattande diskussion om samtliga resultat och en reflektion kring i vilken grad den kraftiga ökningen av de polisanmällda våldtäkterna speglar en faktisk ökning av dessa brott.

Förklaringar till våldtäkt

En del forskare och praktiker som försöker förklara våldtäkt som ett fenomen tar upp individuella faktorer såsom missbruk, sexuell avvikelse eller någon form av psykisk störning hos gärningspersonen. Tendenser att förklara olika typer av avvikelser utifrån individen respektive förhållanden i samhället har skiftat sedan socialvetenskapens begynnelse och möjligen ser man i dag en viss renässans i att använda sig av biologiska eller medicinska förklaringsmodeller som har individen som utgångspunkt. Studeras utvecklingen av våldtäktsbrott över tid är det dock naturligt att söka efter strukturella förklaringar, det vill säga förklaringar som ligger på en samhällelig snarare än en individuell nivå.

Vilka strukturella förändringar kan, enligt befintlig forskning och teori-bildning, tänkas ha inverkan på att våldtäktsfrekvensen ökar eller minskar? Det finns studier som belyser sambandet mellan våldtäktsfrekvensen och faktorer som olika indikatorer på jämställdheten, socioekonomiska skillnader, skilsmäsofrekvensen, den totala alkohol- och drogkonsumtionen, pornografispridning, urbaniseringsgrad, förändringar i befolkningens åldersstruktur med mera (Martin m.fl., 2006; Farmer och Tiefenthaler, 2003; Avakame, 1999; Smith, 2004). Många av dessa omständigheter kan kopplas till förändringar i brottsligheten mer generellt, framför allt våldsbrott. Det leder till nästa fråga – kan våldtäktsbrottsligheten betraktas som en del av det breda spektret av mäns våld mot kvinnor eller utgör den snarare en egen kategori, med specifika omständigheter och förklaringsmodeller?

Våldtäkt i ett jämställdhetsperspektiv

En stor del av litteraturen som behandlar strukturella förklaringar till våldtäkt har sin utgångspunkt i ett feministiskt perspektiv. Även inom feministisk forskning om våldtäkt finns det olika inriktningar, men den gemensamma nämnaren är att det refereras till den patriarkala strukturen och de snäva maktförhållandena mellan män och kvinnor. Sexualbrott skulle då utgöra en del av ett mer komplext mönster av kvinnoförtryck, ett av de mer extrema medel män kan bruka för att upprätthålla sin maktposition gentemot kvinnor. Enligt sådan tolkning skulle de individuella faktorerna, exempelvis någon form av personlighetsstörning, inte ha något större förklaringsvärde, utan de flesta män anses som potentiellt kapabla att våldta under vissa omständigheter. Det skulle innebära att denna typ av våld inte är koncentrerad till vissa samhällsskikt utan har en mer allmängiltig karaktär. Samtidigt skulle dess utveckling inte kunna relateras till förändringar i våldsbrott generellt utan vore att betrakta som en egen kategori, relaterad till enbart den del av samhällsutvecklingen som har att göra med könsmaktsordningen.

Jämställdheten operationaliseras oftast i termer av *socioekonomiska skillnader*. Litteraturen är dock inte entydig i frågan om riktningen av sambandet; det är med andra ord inte klargjort om ökad jämställdhet leder till minskad våldtäktsfrekvens eller om det snarare är tvärtom (Ellis, 1989). Den sistnämnda hypotesen, det vill säga att när jämställdheten ökar blir våldtäkterna fler, brukar kallas för "backlash hypothesis". Hypotesen presenterades redan på 70-talet i en klassisk publikation av Brownmiller (1975) och har sedan dess genererat ett flertal studier som granskat den empiriskt, med varierande resultat (Martin m.fl., 2006; Escholz och Vierraitis, 2004; Whaley, 2001; Avakame, 1999; Bailey, 1999). Grundantagandet är att våldtäktsfrekvensen ökar i ett samhälle präglad av växande jämställdhet genom att männen använder det sexuella våldet som ett medel för att upprätthålla sin makt och som en form av bestraffning för att kvinnan misslyckats med att "veta sin underordnade plats" i den sociala hierarkin. I Sverige har Christian Diesen refererat till sådan utveckling i termer av ett "könskrig" (Diesen, 2007). Resonemanget står i motsats till en mer vedertagen bild av att jämställdheten gynnar kvinnor, i detta fall genom en minskad våldtäktsfrekvens – så kallad "ameliorativ" ("förbättrande") hypotes.

Forskningen ger egentligen stöd för bägge hypoteser, och de två studier (Whaley, 2001; Bailey, 1999) som jämför effekten av jämställdheten i ett kortsiktigt respektive ett långsiktigt perspektiv ger den mest nyanserade bilden av sambandet. Deras resultat indikerar att medan ökad jämställdhet visserligen leder till ökad våldtäktsfrekvens på kort sikt, är sambandet det motsatta i ett längre perspektiv.

Martin m.fl. (2006) har, i stället för att föra in en tidsaxel i analysen, jämfört olika delar av samhället med varierande grad av jämställdhet och funnit att våldtäktsbrottsligheten, i en nordamerikansk kontext, var högre i mer tätbebyggda, urbaniserade områden, där socioekonomiska skillnader mellan kvinnor och män håller på att jämnas ut. Resultaten består även vid kontroll för andelen unga i befolkningen, skilsmäsofrekvensen och etnisk bakgrund.

Resultat från en studie av Avakame (1999) förkastar den så kallade backlash-hypotesen med hjälp av analysen av självrapporterad utsatthet för våldtäkt. Analyserna av dessa individdata visar att det framför allt är kvinnor som står utanför arbetsmarknaden som löper den största risken att bli utsatta för våldtäkt. Författaren diskuterar vidare en viktig metodaspekt när det gäller studier av strukturella mekanismer bakom våldtäktsfrekvensen, nämligen betydelsen av skillnaden i individdata respektive aggregerad data. Många studier använder polisanmälda våldtäkter som den beroende variabeln utan att problematisera detta. Att utgå från sådana aggregerade uppgifter som lider av ett omfattande och troligen selektivt mörkertal är i synnerhet problematiskt när man försöker studera

orsaksförhållanden. Enligt Avakame kan de motstridiga resultaten som återfinns i litteraturen delvis förklaras av just dessa metodbrister. Han menar att även om också offerundersökningar underskattar den faktiska våldtäktsfrekvensen, är de bättre lämpade för att närma sig slutsatser om orsak och verkan.

Den övervägande delen av forskningen visar alltså på en gynnsam, förebyggande effekt av ökad socioekonomisk jämställdhet när det gäller våldtäkt – åtminstone i ett längre perspektiv. Tidigare studier tyder dessutom på att våldtäktsbrottsligheten totalt sett kan vara lägre inom exempelvis områden med större jämställdhet, men även inom dessa områden är det sannolikt kvinnor från ogynnsamma sociala förhållanden som blir mest utsatta.

Jämställdheten i Sverige

Den föreliggande kartläggningen koncentrerar sig på förändringar under en relativt kort period med tanke på så komplexa processer som jämställdhetsutveckling. Vissa socioekonomiska indikatorer, som könsskillnaden i föräldraledighet eller inkomst, har inte genomgått någon större förändring under denna tid i Sverige, utan den mest omfattande ökningen i den socioekonomiska jämställdheten mellan kvinnor och män noterades under 1970- och 80-talen². Sedan har utvecklingstakten avstannat något men även i ett kortare perspektiv kan vissa förändringar observeras. Andelen föräldraledighetsdagar som tas ut av män har exempelvis, enligt SCB, fördubblats mellan 1995 och 2005 från 10 till 20 procent. Andelen kvinnor på arbetsmarknaden har ökat radikalt fram till cirka 1990, varpå den sjönk något och sedan dess har legat på en stabil nivå. Sedan 1990 ser man en liknande utveckling även bland män, men det relativa arbetskraftstalet är något högre än bland kvinnor. Kvinnornas löner har sedan 1995 konstant motsvarat 92 procent av männens, kontrollerat för skillnaden i ålder, utbildning, sektor och arbetstid. Kvinnorna ökar dock, även i ett kortare perspektiv, sin andel när det gäller diverse maktpositioner, såsom andelen riksdagsledamöter eller andelen chefpöster (SCB, 2006). Utifrån dessa uppgifter kan det, för det första, konstateras att den socioekonomiska jämställdheten fortsätter att öka, om än i långsammare takt nu än tidigare och, för det andra, att det fortfarande finns betydande skillnader mellan könen.

² SCB:s databas: http://www.scb.se/templates/Product___12249.asp

Andra strukturella faktorer

Alkoholkonsumtionen och nöjeslivsdeltagande är ytterligare några strukturella omständigheter som brukar förknippas med våldsbrottsligheten. Antalet beviljade utskänkningstillstånd har ökat med 26 procent mellan 1995 och 2004, enligt Statens Folkhälsoinstitut³. Alkoholkonsumtionen har stigit med cirka 30 procent mellan 1998 och 2004, även om man där efter kunnat observera en viss nedtrappning igen (Boman m.fl., 2007). Den stora ökningen har dock hittills inte återspeglat sig i diverse alkoholrelaterade problem i den utsträckning man hade kunnat befara (Ramstedt, 2007). Hur den samvarierar med det sexuella våldet har dock inte studerats i Sverige men det finns forskning som visar på att det kan finnas ett samband över tid mellan alkohol och våldtäkt (Benson m.fl., 2007).

En omständighet som ofta omnämns i litteraturen om våldtäkt är *pornografins* tillgänglighet. Dess eventuella kausala betydelse är dock en omstridd fråga som också är svår att besvara. Enligt vissa är kopplingen självklar; för att citera Robin Morgan, "pornography is the theory of which rape is the praxis" (Morgan, 1980). Liknande idéer har dock fått kritik för att inte kunna förklara våldtäkt innan pornografi fanns och inte heller våldtäkt mellan män (Smith, 2004). Det är svårt att ge någon systematisk beskrivning av tillgängligheten till pornografi i Sverige under den senaste tiden. Sedan Internet blivit tillgängligt för i stort sett alla har även tillgång till pornografi ökat. Om man ser till det svenska surfandet på porrsidor har antalet besökare per månad fördubblats från 406 000 i oktober 2001 till 800 000 i december 2003⁴. Samtidigt visar uppgifter från Statens Folkhälsoinstitut att 76 procent av unga män (under 25 år) konsumerar porr regelbundet och det finns forskning om ökat sexmissbruk till följd av porrtillgänglighet (Forsberg, 2006; Lewin, 1998).

Förutom det ökade pornografutbudet har Internetspridningen en annan betydelse i sammanhanget. Den har även inneburit att det har blivit mycket lätt att snabbt kunna knyta tillfälliga kontakter med helt okända personer. Att sådana möten kan vara riskfyllda när det gäller yngre offer har Brå konstaterat i en tidigare kartläggning av så kallad grooming (Brå, 2007). Det är dock självklart att risken för att utsättas för brott i liknande situationer finns även när det gäller vuxna. Möjlighet till snabba möten med hjälp av Internet och genom det ökade nöjeslivsutbudet har skapat förändringar i själva *tillfälligesstrukturen*.

Förändringar i populationens *åldersstruktur* är ytterligare en faktor som i vissa studier behandlas i samband med förändringar i våldsbrottslig-

³ http://svt.se/content/1/c6/40/11/32/Utskankningstillstand_web.pdf

⁴ Medierådet 2004, http://www.saftonline.se/templates/Page____77.aspx

hetens nivå (beträffande våld mot kvinnor se t.ex. Farmer och Tiefenthaler, 2003). Ökad andel unga i en population förknippas då med fler brott. När det gäller våldtäkt mot personer 15 år eller äldre är offren oftast unga (mellan 20–24 år) och förövarna några år äldre (ca 30 år), enligt Brå:s tidigare rapport (2005). Mer än 60 procent av offren är under 30 år. Enligt SCB har andelen 15- till 29-åringar i totalbefolkningen minskat något mellan 1995 och 2006, från 22 till 20 procent. I absoluta tal har ingen större förändring skett och det är alltså inte sannolikt att ökningen i de polisanmällda våldtäkterna kan vara ett delresultat av liknande demografiska skiftningar.

Olika faktorer som omnämns i litteraturen som betydelsefulla för utvecklingen av våldtäktsfrekvensen har alltså skapat varierande förutsättningar. Om jämställdheten, i ett längre perspektiv, är förebyggande när det gäller mäns våld mot kvinnor, bör vi rimligen inte bevittna någon dramatisk ökning av den faktiska våldtäktsbrottsligheten på senare tid – efter en period av ökande socioekonomisk jämställdhet mellan kvinnor och män under 1970- och 1980-talen. Omständigheter som pekar i motsatt riktning är den ökande alkoholkonsumtionen samt Internetanvändandet. Det är möjligt att ökad jämställdhet förebygger vissa fall av våldtäkt medan den förändrade tillfällesstrukturen kan ha lett till att andra typer av våldtäkter har blivit fler.

Det är inte rimligt att förvänta sig att *en* förklaringsmodell skulle kunna tillämpas på den omfattande och mycket heterogena kategorin av våldtäktsbrott. Varje fall är unikt och präglad av en särskild kombination av olika omständigheter. När det exempelvis gäller vissa fall av grova överfallsvåldtäkter som får mycket utrymme i den offentliga debatten, kan gärningspersonen lida av någon form av personlighetsstörning. Sådana våldtäkter kan möjligen bäst förstås utifrån individuella egenskaper snarare än samhällsklimat och strukturella förändringar. Gärningspersonerna får inte sällan ett medialt namn ("Hagamannen", "cykelmannen", "freestyle-mannen" med flera) och man fokuserar ofta på det patologiska i deras agerande. Om det förhåller sig så kan vi inte förvänta oss några omfattande förändringar i antalet sådana fall över tid, i varje fall inte under ett decennium. När det däremot gäller de redan nämnda nöjeslivsrelaterade våldtäkterna eller mindre grova våldtäkter mellan ytligt bekanta, för att ta några exempel, kan samhälleliga faktorer samt attityder och värderingar ha ett större förklaringsvärde. Då lagen omarbetas är det dessutom just sådana omständigheter (alkohol, graden av våld med mera) som står i centrum. En variation över tid är därmed att vänta – både i faktisk utveckling och i den utsträckning i vilken dessa brott hamnar i rättsprocessen.

2. Det aktuella kunskapsläget

Svenska studier av polisanmäld våldtäkt

Brå:s rapport om våldtäkt (2005) ger en samlad bild av de polisanmälda våldtäkterna under en viss tidsperiod då data från 1995 respektive 2000 i stort sett genomgående behandlats som ett och samma material. Fokus i analysen ligger vid själva sammansättningen av våldtäktsbrottsligheten, det vill säga vid beskrivning av olika underkategorier av våldtäkter ur en rad aspekter, snarare än vid utvecklingen över tid. Resultaten visar bland annat att offret och gärningspersonen oftast känner varandra; när det gäller fullbordade våldtäkter mot personer 15 år eller äldre har 32 procent⁵ skett i en *nära relation*, det vill säga offret och gärningspersonen var eller hade varit ett par. I dessa fall är det särskilt vanligt att även andra typer av brott, oftast misshandel, anmäls. Studien visar vidare att offren nästan uteslutande är kvinnor och tenderar att vara mycket unga: 29 procent var under 18 år och 15 procent under 15 år.

Den tidigare Brå-rapporten uppmärksammade särskilt tre typer av brott som fått stort utrymme i media – våldtäkter med flera gärningspersoner, nöjeslivsrelaterade våldtäkter samt överfallsvåldtäkter.

Våldtäkter med *fler än en gärningsperson* motsvarade 11 procent av samtliga anmälningar. I dessa fall är gärningspersonerna oftast obekanta (40 procent) eller ytligt bekanta (33 procent) med offret. Mer än hälften av offren hade konsumerat alkohol.

Av alla de studerade våldtäkterna var vidare 14 procent *relaterade till nöjeslivet*. Mötesplatsen mellan offret och gärningspersonen, som oftast var ytligt bekanta (70 procent), var en restaurang, pub eller någon annan typ av nöjeslokal. Alkoholinslaget var särskilt påtagligt vid denna typ av våldtäkt: minst 78 procent av alla offer hade druckit i anslutning till händelsen.

Som *överfallsvåldtäkter* definierades slutligen de våldtäkter då offret och gärningspersonen var obekanta och som påbörjats med plötsligt angrepp. Sammanlagt 12 procent av alla anmälda våldtäkter var av denna typ. Större delen av dem begicks utomhus (78 procent), och de var koncentrerade till veckosluten och till sommarperioden. Denna kategori överlappades i relativt stor utsträckning med våldtäkter med fler än en gärningsperson: i mer än var femte överfallsvåldtäkt figurerade flera gärningspersoner. Våldsanvändningen var särskilt omfattande och grov i samband med överfallsvåldtäkter.

⁵ Skillnaden i procentandelar som senare presenteras i analysdelen beror på att även försöksbrotten ingår i denna kartläggning, medan enbart fullbordade fall studerades i den tidigare rapporten.

De polisanmälda våldtäkternas brottsstruktur har tidigare studerats av Sexualbrottskommittén (SOU, 1981:64). Undersökningen bygger på fördjupningsanalyser av ett urval våldtäktsanmälningar (inkl. våldförande och våldtäktsförsök) från 70-talet. I rapporten konstateras att det rådde en stor heterogenitet i frågan om själva brottsituationen. Den vanligaste mötesplatsen var offrens och/eller gärningspersonens bostad. Det var också där hälften av brotten begicks. I cirka 40 procent av fallen var offret och gärningspersonen helt obekanta med varandra medan 15 procent hade ett tidigare eller fortfarande pågående förhållande. Överfallsvåldtäkter motsvarade 30 procent av samtliga våldtäkter. Cirka hälften av gärningspersonerna var i åldrarna 20–30 år och nästan hälften av offren var mellan 15 och 25, men spridningen i offrens ålder var relativt stor. Ett avsnitt ägnas åt en analys av våldtäktsutvecklingen. Mellan 1974 och 1984 ökade de anmälda våldtäkterna med 30 procent men en efterforskning visade att det var en del irrelevanta brott eller händelser som bidrog till denna utveckling och efter en korrigering uppskattade man att ökningen skett med 25 procent. En slutsats som drogs var dock att den faktiska våldtäktsbrottsligheten inte hade förändrats eller åtminstone inte ökat i samma omfattning som anmälningarna visar. Ett undantag kunde möjligen vara en mindre ökning i det författaren kallar för 'utslagningsrelationer' och definierar som relationer i någon form av akut kris (sociala och/eller psykiska problem, missbruk med mera).

Under senare tid har polismyndigheten från Södermanlands län (2006) genomfört en analys av våldtäktsanmälningar från 2001–2005, omfattande 339 fall av fullbordad våldtäkt. De har funnit att minst 22 procent av anmälningarna gällde händelser i nära relationer och om även våldtäkter av en bekant inkluderades var andelen 73 procent av samtliga anmälda fall. Överfallsvåldtäkterna motsvarade cirka 6 procent och de så kallade gruppvåldtäkterna 7 procent av anmälningarna. Den ökning av polisanmälda våldtäkter som noterats i hela landet gällde även i Södermanlands län och det visade sig att det framför allt var våldtäkter inomhus som blivit fler.

Nordiska offerundersökningar

Då de flesta våldtäktsbrott inte kommer till polisens kännedom är det angeläget att komplettera kriminalstatistiken med andra datakällor. En vanlig sådan är självrapporterade uppgifter om utsattheten för brott, så kallade *offerundersökningar*. Trots en underrapportering, speciellt i känsliga frågor som sexuellt våld, anses skattningar baserade på sådana uppgifter vara mer pålitliga och stabila som indikatorer av den faktiska brottslighetens utveckling, då de inte på samma sätt som kriminalstatistiken påverkas av bland annat förändringar i rättssystemet. En annan fördel är att under-

sökningar av denna typ innehåller en detaljerad information om omständigheterna kring brottet. Dessa studier utgör ett viktigt komplement till kriminalstatistiken, inte minst genom att fånga in mindre grova brott, det vill säga sådana som mer sällan kommer till polisens kännedom.

Frågeundersökningar om våld mot kvinnor genomförs i flera länder men alla omfattar inte frågor om sexuellt våld. De som inkluderar sådana frågor utgår ofta från relativt breda definitioner, det som på engelska kallas för "sexual assault". Att ställa direkta frågor om utsatthet för våldtäkt är särskilt känsligt och därmed ännu mer ovanligt. Exakt vilka handlingar som i olika kulturer (studier) räknas som sexuellt våld varierar i relativt hög grad och även synen på vad som är en våldtäkt kan skilja. Vid jämförelser mellan studierna får man dessutom tänka på ytterligare två skillnader. För det första, skattningarna av både nivån och brottsstrukturen skiljer sig åt delvis beroende på vilken tidsperiod man frågar om (senaste året eller livstid) och, för det andra, basen i analyser av brottsstrukturen kan ibland vara hela urvalet (med implikationer för populationen) och ibland enbart de intervjuade som uppgav att de blivit utsatta för något våld.

Som ett regeringsuppdrag genomförde Uppsala universitet och Rikskvinnocentrum under åren 1999–2000 en omfattande enkätstudie med särskilt fokus på våld mot kvinnor (Lundgren m.fl., 2001). Resultaten visade att var tredje kvinna (34 procent) hade blivit utsatt för sexuellt våld efter 15-årsdagen och 7 procent hade upplevt sådant våld under det senaste året. Sexuellt våld visade sig vara vanligast *utanför* en sexuell relation (25 procent av kvinnorna), medan förövaren mer sällan var tidigare make (16 procent) eller nuvarande make (3 procent). Det författarna kallar för fysiskt våld, det vill säga icke sexuellt våld, var däremot vanligare i nära relationer.

År 2006 påbörjades den första datainsamlingen för *Nationella Trygghetsundersökningen* (NTU), en omfattande telefonundersökning om svenska folkets utsatthet för brott och erfarenheter av rättsväsendet (Brå, 2008). Studien genomförs i Brås regi i samarbete med Statistiska centralbyrån och avsikten är att i fortsättningen intervjua ett urval om 20 000 personer årligen bland annat som ett komplement till kriminalstatistiken. Referensperioden är det föregående kalenderåret och det ställs även frågor om utsatthet för sexuellt våld. Hittills har två datainsamlingar genomförts (den första baserad på ett mindre urval av 10 000 personer), och cirka 22 500 personer intervjuades sammanlagt år 2006 och 2007. Av dessa har under 1 procent (0,8) uppgett att de blivit utsatta för någon form av sexuellt våld – allt från tvång, angrepp eller ofredande av både allvarlig och mindre allvarlig karaktär. Uppgifterna avser händelser under år 2005 och 2006. Bland kvinnor var andelen utsatta 1,3 procent, bland män 0,3 procent. Framför allt är det unga kvinnor i åldern 16–24 år som drabbas (3,7 procent). Även lågutbildade, ensamstående och boende i flerfamiljs-

hus uppger i större utsträckning att de utsatts för sexualbrott. Den vanligaste brottsplatsen var en allmän plats och gärningspersonen var oftast helt okänd. En slutsats var att personer som utsatts för liknande brott av en närstående är underrepresenterade i studien och att de bland de intervjuade som upplevt övergrepp i en nära relation tenderar att inte svara sanningsenligt på frågor om händelser som ligger nära i tiden och som i många fall skett i en relation som fortfarande pågår.

I Finland genomfördes under 1997 och 2005 en omfattande enkätundersökning med särskild inriktning på våld mot kvinnor (Piispa m.fl., 2006). Drygt 7 000 kvinnor fick svara på frågor om utsattheten för fysiskt och sexuellt våld, inklusive hot. Frågorna ställdes både om händelser aktuella i tiden (senaste 12 månaderna) och sedan 15 års ålder. År 2005 uppgav drygt 4 procent av kvinnorna att de blivit utsatta för sexuellt våld eller hot av en nuvarande partner någon gång under sitt vuxna liv, 17 procent hade blivit utsatta av tidigare partner och 21 procent hade upplevt sådana övergrepp utanför en nära relation. Motsvarande uppgifter gällande händelser under de senaste 12 månaderna var 2 procent (nuvarande partner), 1,6 procent (före detta partner) respektive 2,8 procent (utanför en nära relation). Beträffande sexuellt våld från före detta eller nuvarande partner kunde man observera en nedgång sedan 1997 medan det motsatta gällde övergrepp utanför en sådan relation.

Varierande slutsatser om våldtäktsbrottens struktur

Det har även genomförts en rad offerstudier i andra länder, såsom Storbritannien, Kanada, Australien och USA. Man kan konstatera att alla de olika undersökningarna baserade på självrapporterade data uppenbarligen har kommit till olika slutsatser om hur utbrett sexuellt våld är – i västerländska kulturer. Variationen tycks återigen framför allt vara beroende på 1) vilka frågor man ställer och 2) vilken referensperiod man utgår ifrån. I en internationell, jämförande offerstudie från år 2000 (Kesteren m.fl.) har man dock utgått från samma definition och referensperiod och kunnat konstatera följande: kvinnor i Sverige, Finland, Australien samt England och Wales rapporterade den högsta nivån av sexuella övergrepp (assault). För kvinnor i Japan, Nordirland, Polen och Portugal var däremot den självrapporterade risken minst. Skillnaderna var dock inte speciellt stora och en högre benägenhet att rapportera liknande uppgifter i vissa länder kan åtminstone delvis ligga bakom skillnaderna. Om samtliga länder studerades som ett urval kunde man finna att kvinnans partner, före detta partner, pojkvän, släkting eller vän var involverad i en femtedel av incidenterna.

Trots delvis olika nivåskattningar i de tillgängliga studierna finns det en del gemensamma tendenser i resultaten när det gäller själva strukturen i sexualbrott. När det gäller relation till gärningspersonen är det mindre vanligt med självrapporterade uppgifter om händelser som skulle ha skett i ett nära förhållande. Enligt flera studier är förövaren oftare en främling eller bekant. Detta tycks dock gälla händelser som ligger nära i tiden; om frågan ställs om upplevelser under kvinnans hela vuxna liv, kan utsattheten i en nära relation rapporteras i högre grad. Exempel på andra riskfaktorer är ung ålder och lägre socioekonomisk tillhörighet. Offerstudierna genererar en annan typ av kunskap än analyser av polisanmälda brott genom att belysa även mindre grova fall som inte rapporterats till polisen. Dessutom tillämpar de ofta andra definitioner än de strikt juridiska, vilket innebär att brottsstrukturen delvis skiljer sig från den i polisanmälningarna.

Självrapporterade uppgifter om sexuellt våld har fått en del kritik för att inte ge en rättvisande bild av verkligheten – exempelvis genom att inte fånga in de mest utsatta delarna av befolkningen (Neame och Heenan, 2003), genom bristfälliga och inkonsekventa definitioner av sexuellt våld eller våldtäkt (Koss, 1996) eller genom att ställa frågorna i en missvisande kontext⁶ (Walby och Myhill, 2001). Det är dock svårt att tänka sig forskning om något mer känsligt och dolt än sexualbrott och att hantera metodsvårigheterna är en stor del av utmaningen, oavsett vilken metod som tillämpas. Det optimala är att tolka olika datakällor – kriminalstatistik, självrapporterade uppgifter men även kvalitativa studier och samlade teoretiska kunskaper – i relation till varandra. Alla innehåller olika typer av information om våldtäktsbrottsligheten.

Eftersom de ovan beskrivna studierna enbart belyser den synliga delen av våldtäktsbrottsligheten, är det naturligt att ställa sig följande fråga: vad vet vi om vilka faktorer som hänger samman med hur många samt vilka våldtäktsbrott som blir synliga genom att de når polisen eller rapporteras i offerundersökningar?

Vad vet vi om mörkertalet?

Mörkertalets storlek studeras vanligen genom självrapporterade uppgifter om utsatthet för brott där de som säger sig blivit drabbade även får uppge om de anmält brottet till polisen. Dessa skattningar skiljer sig mellan olika länder (de relativt få där regelbundna offerstudier genomförs) och en stor del av skillnaden hänger samman med vilka frågor man ställer. I Sverige

⁶ Skattningar kan skilja sig åt beroende på om frågor om fysiskt och/eller sexuellt våld ställs inom ramarna för en allmän studie om brott eller i samband med en studie om våld mot kvinnor.

finns det uppgifter om att mellan 10 och 20 procent av alla sexualbrott (inklusive lindrigare brott) kommer till polisens kännedom (Brå, 2008; Lundgren m.fl., 2001). Enligt den nationella viktigmiseringsstudien (NCVS) från USA är siffran 36 procent beträffande våldtäkt och 34 procent för våldtäktsförsök (Rennison, 2002),⁷ men 23 procent när definitionen vidgas till att omfatta även lindrigare sexualbrott ("assault") (Bachman, 1998). I Australien har det publicerats uppgifter om att 19 procent av personer som under år 2005 utsattes för sexuellt våld ("assault") hade rapporterat detta till polisen (Phillips m.fl., 2006). Brittiska Home Office (Myhill och Allen, 2002) uppger att 18 procent av de sexualbrott som rapporterats i en frågeundersökning kom till polisens kännedom. Beträffande själva våldtäkten var andelen 20 procent. Enligt kanadensiska källor polisanmäls däremot mindre än 10 procent av alla sexualbrott (Statistics Canada, 2006).

Diesen (2007) menar att mörkertalet kan antas vara mindre i länder där jämställdheten har kommit längre i sin utveckling. I sådana länder anmäls fler våldtäktsbrott men det är inte sannolikt att uppgifterna speglar en faktisk nivå. Några exempel är just Sverige och även England, som toppar den internationella statistiken med tusentals anmälda våldtäkter årligen, och siffrorna ökar dessutom snabbt (von Hofer, 2000). I länder som Serbien eller Grekland är anmälningarna betydligt färre, under 200 per år.

Vilken är då *mörkertalets karaktär*? Vilka omständigheter är avgörande för att våldtäkt anmäls till polisen? Är de anmälda brotten, trots sitt begränsade antal, representativa för samtliga våldtäktsbrott? Olika omständigheter kring brottet påverkar sannolikheten för en anmälan. Att den dolda våldtäktsbrottsligheten kvalitativt skiljer sig från den synliga är mer eller mindre klart, men hur omfattande skillnaden kan vara är svårt att säga. Två omständigheter återkommer i litteraturen som särskilt viktiga för att en anmälan blir till: de är *relationen till gärningspersonen* och *graden av våld* som använts i samband med våldtäkten.

När det gäller relationen till gärningspersonen anses mörkertalet vara högre om de inblandade står varandra nära (Brå, 2005; SOU, 1981:64). Det är rimligen svårare för kvinnan att anmäla övergreppen till polisen, av många olika skäl. Konsekvenserna av en sådan anmälan kan av henne upplevas som svårare än konsekvenserna av att stå ut med våldet. Det kan finnas många band mellan de inblandade parterna, genom gemensamma barn, genom ekonomiska förbindelser och inte minst känslomässigt. Trots antagandets rimlighet har man redan på 1980-talet konstaterat att det är svårt att hitta empiriska belägg för att anmälningsbenägenheten skulle vara särskilt låg när det gäller våldtäkt i en nära relation (Skogan, 1984). Och även om en del nyare forskning styrker hypotesen, är slutsatserna inte entydiga. Resultat från studier om utsatthet för brott i USA är

⁷ Definitionen av våldtäkt i denna studie utgår från skador på offret som ett kriterium.

exempel på uppgifter som bekräftar att anmälningsbenägenheten sjunker ju närmare relation offret har med gärningspersonen (Rennison, 2002). En multivariat analys av samma uppgifter visar dock att relationen mellan de inblandade förlorar sin betydelse för anmälningsbenägenheten om man kontrollerar för graden av våld. Det är enbart skador hos offret och förekomsten av vapen som signifikant bidrar till att en anmälan görs (Bachman, 1998).

Det tycks alltså förekomma ett *samspel* mellan relation till gärningspersonen och graden av våld när det gäller sannolikheten för en polisanmälan. Att gärningen är särskilt grov och våldsam höjer visserligen anmälningsbenägenheten för alla våldtäktsbrott men graden av våldet kan vara speciellt avgörande när offret och gärningspersonen står varandra nära. Det bekräftas när man studerar våld i hemmet, det vill säga våld utan sexuell innehåll. Då sådant våld står i fokus, tyder forskning på att anmälningsbenägenheten inte alls är så mycket lägre i nära relationer, som man ofta hävdar (se t.ex. Felson m.fl., 2002). Resonemanget styrks ytterligare av att fall med en närstående gärningsperson utgör en stor kategori i polisanmälda våldtäkter och att dessa fall dessutom präglas av mer våld än exempelvis fall med bekant förövare och av lika mycket våld som fall med obekant gärningsperson (Brå, 2005). Det behöver dock inte nödvändigtvis innebära att våldtäkter i hemmet är av en särskilt våldsam karaktär; det är snarare så att enbart de våldsammaste fallen hamnar hos polisen medan ribban ligger mycket lägre om offret känner gärningspersonen mer ytligt eller inte alls.

I Sverige har Lundgren m.fl. (2001) kommit fram till att den etablerade synen – att mycket av våldet sker i hemmet (och just detta våld rapporteras mindre ofta till polisen) – i högre grad kan gälla fysiskt, det vill säga icke-sexuellt, våld medan större delen av det sexuella våldet sker *utanför* en intim relation. Liknande resultat har man även redovisat i Finland (Piispa m.fl., 2006). Det är dock viktigt att komma ihåg att även självrapporterade uppgifter om utsatthet för brott, speciellt så känsliga händelser som våldtäkt, lider av ett stort mörkertal. Det kan därför fortfarande vara så att även sexuellt våld oftare sker inom en nära relation, men rapporteras i mycket liten utsträckning både till polisen och i offerundersökningar. De brott som synliggörs av sådana undersökningar är antagligen oftare händelser som redan definierats som brott av offret (vilket förmodligen är en komplicerad process då det gäller sexuella handlingar i en nära relation) och dessutom polisanmäls. Om så är fallet, överskattar vi anmälningsbenägenheten av sexualbrott i nära relationer med hjälp av självrapporterade uppgifter och mörkertalet är ännu större än vad forskningen visar.

Både mörkertalets storlek och dess natur är alltså beroende av hur man formulerar frågan och hur man definierar brottet. Om grövre brott studeras blir skattningen av anmälningsbenägenheten troligen högre och mörkertalet får dessutom en annan struktur när det gäller relation till gärningspersonen. Anmälningsbenägenheten påverkas troligen av interaktionen mellan relation till gärningspersonen och graden av våld. Det är de mindre grova brotten som sker i nära relationer som med all sannolikhet utgör en mycket stor del av den dolda våldtäktsbrottsligheten.

3. Våldtäkt i kriminalstatistiken

Den officiella kriminalstatistiken ligger till grund för många, inte sällan okritiska, slutsatser om den faktiska brottsutvecklingen. Att tolka sådan statistik är komplicerat då själva registreringen av uppgifterna, i detta fall anmälda våldtäkter och våldtäktsförsök, påverkas av en rad faktorer utöver själva brottsfrekvensen. Några exempel är ändringar i lagstiftningen, ändrade rutiner och resurser i olika skeden av rättsprocessen eller en attitydförändring i befolkningen som påverkar anmälningsbenägenheten (von Hofer, 2000). Även om det endast finns begränsade möjligheter att använda kriminalstatistiken som underlag för uttalanden om den faktiska brottsligheten, kan man med säkerhet konstatera att den speglar åtminstone en sida av utvecklingen, nämligen ändringar i vår syn och reaktion på våldtäkt.

Vid internationella jämförelser eller jämförelser över tid är det även viktigt att notera att enligt det svenska registreringssystemet räknas, till skillnad från i en del andra länder, varje brott som en post i statistiken. Det innebär att om det kommer in en anmälan som omfattar ett större antal brott, ingår vart och ett av dessa självständigt i statistiken över den polis-anmälda brottsligheten – förutsatt att anmälaren har uppgifter om tid för brottet. När det gäller vissa typer av brott, som exempelvis våldtäkt inomhus (ofta med en gärningsperson som står offret nära), kan detta leda till något svårtolkade resultat då syftet är att studera utveckling över tid. Vissa enskilda anmälningar av sådana brott kan avse en hel period av upprepade utsatthet, vilket innebär att en anmälan kraftigt kan driva upp det totala antalet registrerade våldtäkter för ett visst år. Exempelvis under mars 2005, just innan den nya lagen trädde i kraft, togs det emot en anmälan som omfattade 299 våldtäkter som skulle ha skett nästan dagligen under ett års tid, mot samma offer och av samma gärningsperson.

Analysenheten i kriminalstatistiken är alltså antalet brott, inte antalet polisanmälningar. Förutom att det i vissa fall förekommer att ett antal brott gäller samma offer/anmälan får man även komma ihåg att en del av dessa brott inte skedde under samma år som anmälan gjordes, utan att det förekommer en viss eftersläpning. Detta gäller dock en mindre del av samtliga polisanmälningar.

Denna eftersläpning samt antalet brott som analysenhet är något som utmärker den svenska anmälningsstatistiken och skiljer den från dess motsvarighet i många andra länder. Ytterligare en skillnad är att brottet rubriceras vid det första tillfället som anmälan tas emot av polisen. Händelsen kan redan i ett tidigt skede av utredningsprocessen komma att omrubriceras eller klassificeras som icke brott utan att uppgifterna i anmälningsstatistiken justeras. Ett antal europeiska länder tillämpar ett liknande sys-

tem men i majoriteten av länderna väljer man att registrera uppgiften vid ett senare tillfälle, då mer information finns tillgänglig. Von Hofer (2000) har uppskattat att effekten av den tidiga registreringen motsvarar cirka 10 procent av samtliga anmälda våldtäktsbrott i Sverige. Detta sätt att registrera brotten tillsammans med en bredare laglig definition av våldtäkt samt troligen en högre anmälningsbenägenhet får Sverige att framstå som ett land med extremt många våldtäktsbrott. Till exempel under 1996 var antalet polisanmälda våldtäkter mer än det tredubbla jämfört med det europeiska genomsnittet (ibid.). Det kan inte uteslutas att Sverige har ett högre faktiskt antal sådana brott än andra länder men det står klart att mycket av den stora skillnaden i den officiella statistiken snarare är en statistisk konstruktion.

Aktuella ändringar i lagstiftningen

Efter två tidigare lagändringar, 1984 och 1992, omarbetades sexualbrottslagstiftningen ytterligare under år 1998. Syftet var att domstolen skulle skifta fokus från typen av sexuell handling till graden av kränkning och på så sätt utvidga den juridiska definitionen av vissa sexualbrott och i lagens mening synliggöra händelser som tidigare betraktats som av lindrigare art. Den senaste och sedan 1984 mest genomgripande lagändringen trädde i kraft den 1 april 2005 (SOU 2001:14; Åklagarmyndigheten, 2005).

Enligt den nya sexualbrottslagstiftningen kan fler gärningar än tidigare rubriceras som våldtäkt. Det gäller framför allt gärningar som begås mot ett offer som befinner sig i ett så kallat hjälplöst tillstånd (exempelvis genom berusning, sjukdom, funktionshinder eller sömn) och som tidigare rubricerats som sexuellt utnyttjande. I sådana fall krävs det inget våld eller hot för att en person ska kunna dömas för brottet. Fler våldtäkter kan även bedömas som grova: det gäller exempelvis våldtäkter med fler än en gärningsperson. Även om lagändringar som gäller våldtäkt mot barn under 15 år inte är av direkt relevans för den föreliggande studien, kan det nämnas att den nya lagen på flera sätt utgör ett bättre skydd för barn. En ny brottsrubricering har införts som kallas *våldtäkt mot barn* (6. kap., 4 § BrB). Det gäller ett totalt förbud av sexuella handlingar mot barn. Även något äldre barn, 15–18 år gamla, skyddas bättre med hjälp av den nya lagen, exempelvis mot övergrepp som begås av någon närstående, inklusive en ny partner till den förälder som barnet inte bor med.

Våldtäkt och andra typer av sexualbrott

Det är utvecklingen mellan 1995 och 2006 som står i fokus för den föreliggande analysen. Närmast presenteras vad den officiella statistiken visar för denna period. I diagram 1 redovisas det årliga antalet anmälda, full-

bordade våldtäkter och våldtäktsförsök i jämförelse med några andra sexualbrott – sexuellt utnyttjande och tvång samt sexuellt ofredande.

För fullbordad våldtäkt kan dömas den som *genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning tvingar en person till samlag eller till att företa eller tåla en annan sexuell handling som med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med samlag* (6 kap. 1 § första stycket BrB)⁸. Som våldtäkt betraktas numera, som redan nämnts, även när personen blir sexuellt utnyttjad i ett så kallat hjälplöst tillstånd, exempelvis vid medvetlöshet, sömn, berusning eller sjukdom. Det krävs inte att offret gjort något motstånd.

Försöksbrott beskrivs i 23 kap. 1 § första stycket BrB enligt följande: *Har någon påbörjat utförandet av visst brott utan att detta kommit till fullbordan, skall han i de fall särskilt stadgande givits därom dömas för försök till brottet, såframt fara förelegat att handlingen skulle leda till brottets fullbordan eller sådan fara endast på grund av tillfälliga omständigheter varit utesluten*. Det innebär att våldtäktsförsök är ett brott som med all sannolikhet hade resulterat i fullbordad våldtäkt om inte vissa tillfälligheter lett till att det skedde ett avbrott. Avbrottet är alltså det som framför allt karaktäriserar ett försöksbrott. Det är möjligt att utdöma samma straff för våldtäktsförsök som för fullbordad våldtäkt.

Polisanmälningar gällande *fullbordad våldtäkt* har mer än fördubblats (+131 procent) under den studerade perioden, från 1 143 år 1995 till 2 644 under det senaste året, 2006 (se även tabell 1T i tabellbilagan). En särskild ökning kan observeras mellan åren 2004 och 2005; därefter ligger antalet på en i stort sett oförändrat hög nivå fram till år 2006. Denna kraftiga ökning mellan 2004 och 2005 följd av en stabil nivå mellan 2005 och 2006 är dock något missvisande; som redan nämnts har det i början av 2005 kommit in en enda anmälan som innehöll ett stort antal brott. Den totala ökningen mellan 2004 och 2005 påverkas därmed på så sätt att om den enskilda omfattande anmälan hade uteslutits från redovisningen skulle ökningen följa en mer kontinuerligt ökande trend under dessa tre år (se den korrigerade linjen)⁹. En jämförelse mellan 2004 och 2006 visar på en ökning med 45 procent.

Antalet polisanmälda *våldtäktsförsök* har legat på en stabil och relativt låg nivå jämfört med de övriga brotten, kring cirka 300 brott per år. Mel-

⁸ Innan lagändringen, under perioden mellan 1998-07-01 och 2005-04-01 var formuleringen av 6 kap. 1 § första stycket, BrB följande: *Den som genom våld eller genom hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara tvingar någon annan till samlag eller till annat sexuell umgänge, om gärningen med hänsyn till kränkningens art och omständigheterna i övrigt är jämförlig med påtvingat samlag, döms för våldtäkt till fängelse, lägst två och högst sex år. Med våld jämställs att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd*.

⁹ Denna anmälan utgör en giltig del av kriminalstatistiken. Den inverkar dock på ett något missvisande vis på slutsatserna om årliga förändringar.

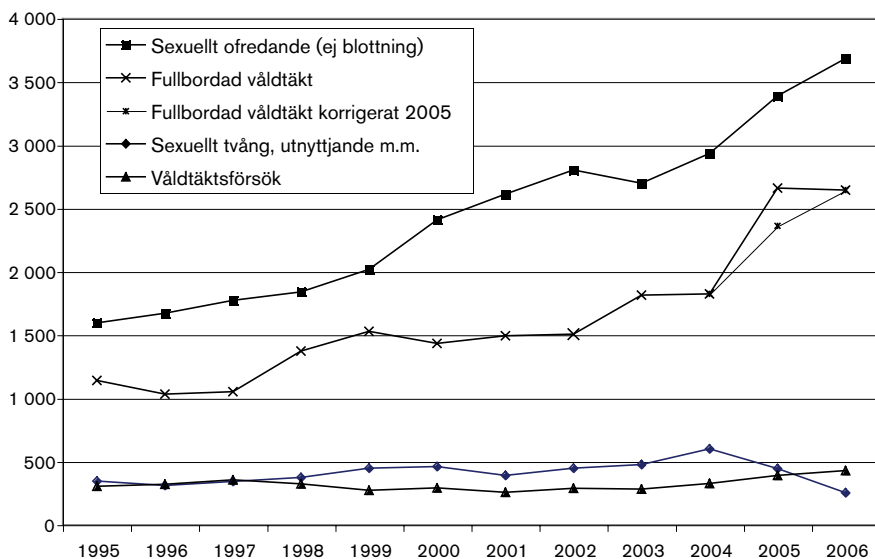

Diagram 1. Antal polisanmälda sexualbrott mot personer 15 år och äldre under åren 1995–2006.

lan 2004 och 2006 har dock en ökning skett med 31 procent och antalet anmälda våldtäktsförsök nådde 430 brott under periodens sista år.

Som *sexuellt utnyttjande* (6 kap. 1 § andra stycket BrB) bedöms sexuella handlingar då gärningspersonen utan användning av våld eller tvång utnyttjar omständigheter för att utföra övergrepp. Före lagändringen kunde det exempelvis handla om ett offer som var kraftigt berusat och oförmöget att göra motstånd. Numera omfattas alltså liknande fall av sexuellt utnyttjande av våldtäktsbestämmelsens tillämpningsområde. För sexuellt utnyttjande kan i dag dömas den som exempelvis utnyttjar en person i beroendeställning (Åklagarmyndigheten, 2005). *Sexuellt tvång* (6 kap. 2 § BrB) omfattar sexuella handlingar som inte är jämförliga med våldtäkt men som sker med olaga tvång. I den officiella statistiken över anmälda brott redovisas dessa två brottstyper som en kategori. Mellan 2004 och 2006 har det skett en tydlig minskning med hela 58 procent i polisanmälningar av dessa brott – efter en längre period av en inte särskilt dramatisk men ändå kontinuerlig uppgång. Trendbrottet kan med all sannolikhet tillskrivas den ovannämnda lagändringen. Anmälningar av både fullbordad våldtäkt och våldtäktsförsök hade tillsammans ökat med 43 procent under samma period. För fullbordad våldtäkt innebär det en snabbare ökningstakt än tidigare och vad gäller våldtäktsförsök noteras det, som nämnts, en tydlig ökning efter en längre period med jämn nivå. En särskild

prognosberäkning visar att om de närmast föregående årens trend hade fortsatt efter lagändringen, skulle antalet polisanmälda våldtäkter vara lägre med uppskattningsvis 750–800 brott.

Antalet polisanmälda fall av *sexuellt ofredande* (6 kap. 10 § andra stycket BrB) har ökat i samma grad som fall av fullbordad våldtäkt (med 131 procent) från 1 595 fall år 1995 till 3 686 fall år 2006¹⁰. Detta är den lindrigaste typen av sexualbrott och också den vanligast förekommande i anmälningsstatistiken. Sexuellt ofredande kan, förutom blottning, vara att någon genom ord eller handlande ofredar en annan person på ett sätt som är ägnat att kränka den andres sexuella integritet. Den kraftiga ökningen speglar med stor sannolikhet en minskad tolerans mot dessa beteenden, som för bara några decennier sedan över huvud taget inte betraktades som överträdelser i lagens mening (brottskategorin introducerades 1987).

En viss omfördelning har alltså skett mellan de olika sexualbrotten och det speciellt mellan 2004 och 2006. Under 2006 utgör sexuellt tvång och utnyttjande den minsta andelen (4 procent) bland de fyra kategorierna. Innan lagändringen var denna andel betydligt större (11 procent). Samtidigt har både fullbordade våldtäkter och våldtäktsförsök ökat sin proportion något. Även den mest omfattande kategorin av sexuellt ofredande har ökat i relation till de andra brotten.

Våldtäkt och våldtäktsförsök inomhus respektive utomhus

Majoriteten av de anmälda våldtäkterna sker inomhus, se diagram 2. Dessa motsvarar cirka 75 procent av samtliga anmälda fall under i stort sett hela den studerade perioden. Det har alltså skett en, relativt sett, likartad ökning av våldtäkter som begås inomhus respektive utomhus (se även den indexerade serien i diagram 2T, tabellbilaga). Efter den tydliga uppgången för både inom- och utomhusvåldtäkter mellan 2004 och 2005, det vill säga i direkt anslutning till lagändringen, observeras det dock en svag nedgång mellan 2005 och 2006 i våldtäkter som begåtts utomhus.

¹⁰ Det är viktigt att studera utvecklingen av brottsligheten i relation till förändringar i befolkningsstorleken. Men även kontrollerat för antalet våldtäkter per 100 000 invånare (se diagram 1T i tabellbilagan) observeras i stort sett samma utvecklingstrend, vilket innebär att ökningen i polisanmälningarna inte ens delvis kan tillskrivas det ökade befolkningsantalet.

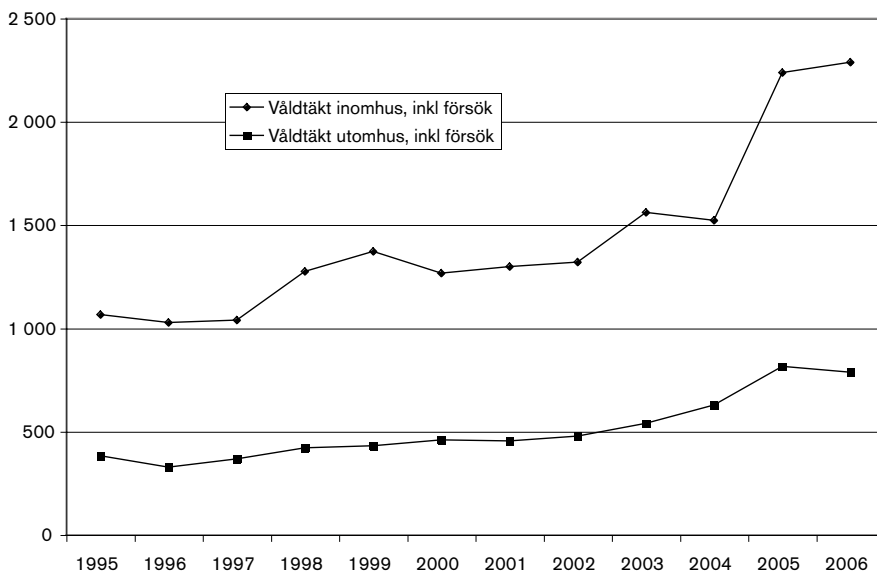

Diagram 2. Antalet polisanmälda våldtäkter och våldtäktsförsök inomhus respektive utomhus 1995–2006.

Åtalsbeslut och personupplärning

Personuppläringsprocent är ett mått på polisens förmåga att binda en gärningsperson till brottet. Den beräknas som andelen personupplärade brott under det aktuella året bland samtliga brott som anmälts det året (Brå, 2006). I den officiella statistiken redovisas personupplärade brott i termer av fall som lett till åtal, strafföreläggande respektive åtalsunderlåtelse. När det gäller våldtäktsbrottet är strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse i princip uteslutna som utfall, vilket innebär att personuppläringsprocenten i detta fall motsvarar åtalsfrekvens, det vill säga andelen anmälda fall som lett till åtal.

Diagram 3 visar att personuppläringsprocenten för våldtäkt inklusive våldtäktsförsök mot personer 15 år eller äldre, förutom under några år, har varierat mellan 10 och 20 procent under 1995–2006. Inom det spannet är den årliga variationen relativt stor. Siffran var högst under 2005, 24 procent. Detta har återigen att göra med den enskilda anmälan innehållande ett stort antal brott som en kvinna utsatts för i en nära relation. Då gärningspersonen var bekant med offret blev alla dessa brott lättare att klara upp. Uppklaringsprocenten är överlag högre när det gäller våldtäkter som skett inomhus (redovisas ej i diagramform), då det oftare finns en misstänkt gärningsperson än vid våldtäkt utomhus.

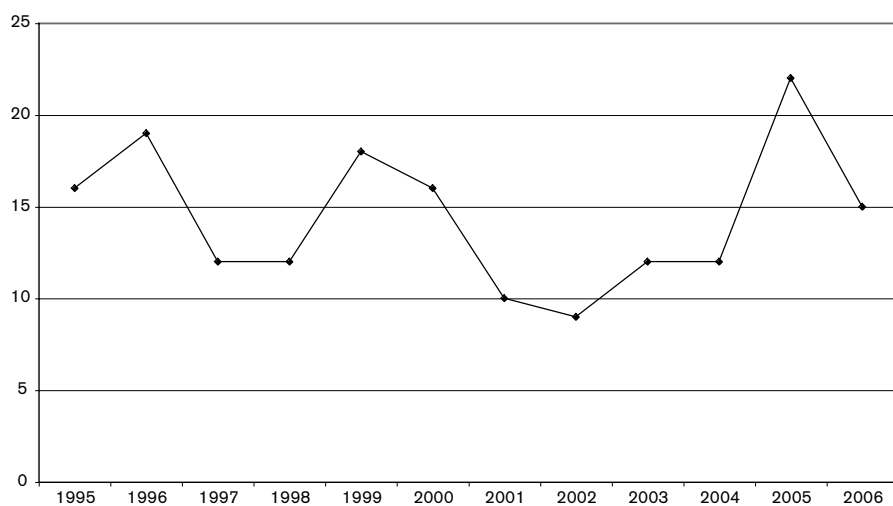

Diagram 3. Personupklaringsprocent. Fullbordad våldtäkt och våldtäktsförsök, 1995–2006.

4. Studiens material och metod

Den officiella kriminalstatistiken innehåller i princip endast uppgifter om tidpunkten för brottet, olika typer av brott (fullbordad våldtäkt/våldtäktsförsök) offrets ålder (under 15 år/15 år eller äldre) samt brottsplatsen (utomhus/inomhus). I denna kartläggning redovisas mer djupgående analyser av polisanmällda våldtäkter och våldtäktsförsök, baserade på fritexter från polisanmälningar kompletterade med information från första förhöret med målsäganden. Med hjälp av dessa uppgifter kommer vi att närmare undersöka vilka typer av våldtäkter som bidragit mest till den totala ökningen som redovisats för den aktuella perioden. Fyra tidpunkter kommer att jämföras – åren 1995, 2000, 2004 samt 2006. Med benämningen *våldtäkt* menas härifrån och vidare polisanmällda fall av både fullbordad våldtäkt och våldtäktsförsök.

Fritexterna samt förhørsprotokollen har granskats och kodats utifrån information om ett antal olika aspekter av varje händelse. Som kärnvariabler betraktas relationen mellan offret och gärningspersonen, mötesplatsen före brottet, brottsplatsen samt graden av brukat våld. Förutom sådana uppgifter finns det även, om än i varierande utsträckning, information om exempelvis tidpunkt för anmälan, offrets och gärningspersonens ålder respektive kön, antalet gärningspersoner, inslag av alkohol och/eller droger, omfattningen av fysiska skador, huruvida det rör sig om ett överfall och om brottet har varit en engångsföreteelse respektive en del av ett upprepat mönster.

Urvalet

Medan samtliga fall av fullbordad våldtäkt och våldtäktsförsök studerades för år 1995 och 2000 (för beskrivning av materialet se Brå 2005), har Brå för de senare två åren, 2004 och 2006, valt att göra ett slumpmässigt urval av de anmälda brotten. En större andel har valts ut för mindre brottskategorier och en mindre andel för större kategorier. Man valde systematiskt ut

- var åttonde anmälan om fullbordad våldtäkt inomhus
- var fjärde anmälan om fullbordad våldtäkt utomhus
- var tredje anmälan om försök till våldtäkt inomhus
- samtliga anmälningar av försök till våldtäkt utomhus.

I analyserna är dessa andelar viktade för att motsvara den faktiska fördelningen i anmälningsstatistiken. Det exakta antalet anmälningar som ingår

i analysen för vart och ett av de fyra åren redovisas i tabell 2T i tabellbilagan. Analysenheten är en *våldtäktshändelse*. En del anmälningar omfattar en rad händelser som kan ha skett under en längre period. I dessa fall har omständigheterna kring den senaste våldtäkten, som föranledde anmälan, kodats in och analyseras här (information om eventuell upprepad utsatthet beaktas därvid).

Eftersom urvalet omfattar både fullbordade våldtäkter och försöksbrott är inte skattningsarna som redovisas i denna rapport direkt jämförbara med Brå:s tidigare kartläggning (2005) som enbart beskrev brottsstrukturen beträffande fullbordad våldtäkt.

Externt bortfall

Materialet från 1995 och 2000, vars urvalsram omfattar samtliga polisanmälda våldtäkter, kännetecknas av ett bortfall på cirka 10 procent (se Brå, 2005). När det gäller det slumpmässiga urvalet av uppgifter från 2004–2006, har samtliga länspolismyndigheter tillhandahållit de utvalda fritexterna och förhören, förutom myndigheten i Uppsala som gjorde bedömningen att det saknades resurser för att ta fram det begärda materialet. Det totala bortfallet motsvarar 11 procent.

Internt bortfall

Det förekommer en stor variation i kvalitet i de texter som ligger till grund för våra analyser. I vissa fall är de mycket utförliga och innehåller stor mängd information, medan de i många andra fall är mer sporadiska och inte särskilt informativa. Vissa omständigheter (relation till gärningspersonen, brottsplats) noteras i större utsträckning än andra (om gärningspersonen var berusad, om det förekommit hot med mera).

För omständigheter där det interna bortfallet är särskilt omfattande, till exempel förekomsten av hot eller våld i samband med brottet, redovisas så kallade *minimiandelar*. Det är i dessa fall ovanligt med explicita uppgifter som ”inget våld eller hot har förekommit”. Utifrån det behandlas samtliga fall där ingen uppgift finns rent statistiskt som fall där den aktuella omständigheten inte förekom (även om det inte är klart om så var fallet). Resultaten talar i dessa fall om att ”hot har förekommit i *minst* x-antal fall” och basen för beräkningen är samtliga fall. Där resultaten bygger på just sådana minimiandelar står det tydligt förklarar i samband med redovisningen.

Uppgiften kan dock vara ”oklar”, det vill säga den givna omständigheten är omnämnd men på ett otydligt eller svårtolkat sätt. Dessa fall ingår i vissa analyser som en självständig kategori av ”annat/oklart/övrigt”, medan fall där ingen information finns utesluts från beräkningen. Några

exempel på omständigheter som behandlats på detta vis är offrets relation till gärningspersonen, mötesplats eller brottsplats. Det är framför allt viktigt att man vid jämförelser av dessa uppgifter över tid hanterar dem på samma sätt för varje period. Problemet är dock att storleken av denna kategori med "övriga/oklara" fall inte är helt konstant över tid för vissa omständigheter, vilket kan påverka den procentuella fördelningen av övriga alternativ och därmed slutsatser om utveckling. För ett fåtal av de studerade omständigheterna finns en tendens till att andelen oklara svar är något högre under de senare åren, det vill säga 2004 och 2006. Förklaringen till det kan finnas i både metodsvårigheter som i en faktisk förändring av karaktären i omständigheterna kring brott som rubriceras som våldtäkter. Den stora ökningen i våldtäktsanmälningar medför rimligen en större belastning för polisen utan att deras resurser ökat i samma utsträckning. Det är möjligt att denna utveckling kan ha påverkat rutiner hos polisen i samband med mottagandet av anmälningar på ett sätt som gör att fritexterna inte innehåller samma mängd detaljerade uppgifter. En annan metodologisk delförklaring kan vara att andra och flera kodare har kodat det nya materialet från 2004 och 2006. Uppgifterna är kvalitativa till sin karaktär och kodningen förutsätter hög grad av tolkning. Samtidigt är det rimligt att fler fall där vissa omständigheter faktiskt *är* oklara efter lagändringen har börjat rubriceras som våldtäkt eller försök till våldtäkt. Det gäller exempelvis fall då offret varit påverkat och/eller sovit och inte kunnat återge händelseförloppet i större detalj.

Även det mer traditionella interna bortfallet i termer av avsaknad av uppgift kan variera över tid för en viss omständighet. Hur detta kan ha inverkat på slutsatser om trenden har vi kontrollerat med hjälp av samma analyser med detta bortfall inkluderat och på så sätt redovisat samtliga minimiandelar i tabellbilagan (tabell 4T–6T). Där finns även en tabell som presenterar bortfallets omfattning för respektive variabel (tabell 3T i tabellbilagan).

Offrens berättelser

Det är viktigt att ha i åtanke att de studerade uppgifterna uteslutande bygger på berättelser från offren. Det är deras tolkning av händelsen och av omständigheter kring denna som får utrymme i denna kartläggning. Offrens subjektiva upplevelser och polisens (också till viss del subjektiva) sätt att ta emot, bedöma och registrera uppgifterna utgör det analyserade datamaterialet, vilket gör att det inte är brott i strikt juridisk mening som studeras här. En del av dessa händelser kommer att i ett senare skede av rättsprocessen avskrivas som icke brott eller omrubriceras till andra typer av brott. Rätten kan vidare finna den misstänkte oskyldig och även för de förhållandevis få våldtäktsanmälningar som leder till åtal kan det komma

fram information som gör att olika omständigheter kring brottet omdefinieras. Allt detta är viktigt att ha i åtanke vid tolkning av resultaten.

Att beskriva gärningspersonens karaktäristika står inte i centrum för analysen i denna kartläggning. För att få tillförlitliga uppgifter om exempelvis förövarens berusningstillstånd vid brottet eller dennes etniska bakgrund krävs det en annan typ av material än offrens subjektiva och ibland hastiga bedömningar. I vissa anmälningar kan det förekomma utförlig information om förövaren, men i samband med exempelvis överfallsvåldtäkt kan det vara svårt för offret att registrera gärningspersonens mer komplexa egenskaper. Framför allt frågan om gärningspersonernas etnicitet vid sexualbrott är uppmärksammas och bör därför studeras – men med hjälp av andra uppgifter än en annan persons uppfattning om hudfärg, namn eller språkkunskaper.¹¹

Vad menas med "våld"?

Som litteraturgenomgången visat är graden av brukat våld i samband med våldtäkten en av de mest centrala omständigheterna. Det påverkar väsentligt sannolikheten för att en polisanmälan blir till. I den föreliggande studien operationaliserades olika grader av våld på följande sätt: som "ringa fysiskt våld" betecknades händelser där offret utsatts för lättare slag eller örffilar, blivit omkulldragen, ned- eller uppressad, fått sina armar låsta, att gärningspersonen försökt att sära offrets ben eller liknande. Vid "grovt fysiskt våld" skulle offret ha mottagit kraftigare slag eller sparkar, stryptag eller likvärdigt. Slutligen, som "mycket grovt fysiskt våld" kodades händelser där offret kan misstänkas ha svävat i livsfara, till exempel då gärningspersonen använt något tillhygge. Denna indelning utgjorde underlaget vid genomgång och kodning av fritexterna och förhörsprotokollen. Gränsdragningarna mellan olika grader av våld var i vissa fall hårfina och vid jämförelsen över tid är det viktigt att utgå från grövre men mer stabila kategoriseringar. Därför skiljer den kommande analysen av våldtäktsutvecklingen enbart mellan bruket av "någon typ av våld" och "grovt eller mycket grovt våld".

¹¹ I analysen redovisas dock gärningspersonens kön och ålder. Ålder tillhör visserligen också de egenskaper som kan vara svåra för offret att uppskatta men till skillnad från en del andra egenskaper finns det möjlighet att uppge ett intervall ifall offret inte känner sig säkert. Hur åldersvariabeln har behandlats beskrivs i bilaga 2.

Att skilja mellan lagändringseffekten och förändringar i brottsstrukturen

Tolkningar av förändringar både i antalet polisanmälda våldtäkter och i brottsstrukturen kompliceras av den vidgade våldtäktsdefinitionen enligt lagen som gäller från och med april 2005. Ett sätt att kunna uttala sig om utvecklingen oberoende av effekten av lagändringen är att vara uppmärksam på dem som skett innan den nya lagen trädde i kraft, alltså under perioden mellan 1995 och 2004, och särskilja dessa förändringar från eventuella trendbrott som uppstod mellan 2004 och 2006, det vill säga under åren kring lagändringen. Möjliga skillnader i utveckling i ett kort respektive ett längre perspektiv kommer att betonas i resultatredovisningen för att tydliggöra vad som speglar en mer generell trend. Att fullständigt särskilja den från effekten av lagändringen är dock inte möjligt, vilket kommer att diskuteras i ett senare kapitel.

Studiens begränsningar

Exemplet med graden av våld illustrerar väl karaktären av det analyserade materialet och det problematiska i att kvantitativt behandla kvalitativa uppgifter. Svårigheterna med att avgöra gränsen mellan ”ytligt bekant” och ”obekant” eller ”grova” och ”mycket grova skador” är ytterligare exempel på de begränsningar som uppstår vid tolkningen och kvantifieringen av en text. Även om kodarna kunde luta sig mot ett detaljerat kodschema och genom kontinuerliga diskussioner utveckla en konsekvent användning av det, skulle de dessutom förhålla sig till uppgifter som i sig varierade i kvalitet. Vid anmälningstillfället ställs polisen inför likartade problem när de på ett begränsat och ändå rättvisande sätt förväntas beskriva ett inte sällan kaosartat händelseförlopp. Dessa omständigheter, som leder till olika typer av det redan diskuterade bortfallet, är de huvudsakliga begränsningarna i denna studie.

Det bör även nämnas att eftersom materialet från 1995 och 2000 består av samtliga anmälningar, medan data från 2004 och 2006 motsvarar ett urval, är det ibland svårt att uttala sig om statistiskt säkerställda resultat. Urvalet för de senare åren gjordes av resursskäl: antalet anmälningar hade ökat i stor utsträckning och kodning av ett sådant omfattande kvalitativt material är mycket tidskrävande. För år 2004 analyseras därför drygt 300 anmälningar och för 2006 drygt 400 anmälningar. Eftersom statistiska tester av signifikans är en funktion av antalet observationer kan en del av skillnaderna mellan dessa två år visa sig inte vara säkerställda. Urvallets slumpmässiga karaktär ökar dock väsentligt resultatens tillförlitlighet trots brist på rent statistisk signifikans. Vi kommer att uttala oss framför allt om *tendenser* i materialet och tolka utvecklingen för de olika omstän-

digheterna mot varandra. Om exempelvis förekomsten av våld utvecklas på samma sätt som omfattningen av skador hos offret kan detta ses som en validering av slutsatser om förändringar i brottens grovhet (även om de enskilda resultaten inte skulle vara säkerställda i strikt statistisk mening). Det går samtidigt inte att utesluta att slumpen kan ha lett till att vissa mer sällsynta omständigheter kring brotten har blivit under- eller överrepresenterade. I tabell 7T i tabellbilaga finns en översikt av konfidensintervall givet vissa procentandelar och viss urvalsstorlek. Med hjälp av denna är det möjligt att kontrollera säkerhetsmarginalerna för våra punktskattningar.

Trots sina begränsningar är det studerade materialet på många sätt unikt. Att studera sexualbrott är av naturliga skäl förenat med många problem och när det gäller våldtäkt finns det få systematiska kartläggningar genomförda i Sverige (Diesen, 2007). En fördjupning i den polisanmälda våldtäktsbrottsligheten ger oss en värdefull bild av den synliga delen av den totala mängden sådana brott; vad den bilden säger om våldtäkter som aldrig kommer till polisens kännedom blir föremål för en avslutande diskussion.

5. Broddsstrukturen i polisanmällda våldtäkter och dess förändring under åren 1995–2006

En våldtäkt kan ske under en rad olika omständigheter. Den stora totala ökningen av polisanmällda våldtäkter innebär att även uppdelat på olika omständigheter har de flesta *typer* av våldtäkt blivit vanligare i absoluta tal – men inte i samma utsträckning. I detta avsnitt studeras *relativa* förändringar eller förändringar i själva broddsstrukturen. Den grundläggande frågeställningen är: Finns det omständigheter kring en polisanmälld våldtäkt som har blivit relativt sett vanligare än andra? Om så är fallet, vad säger sådana förändringar om den faktiska våldtäktsbrottsligheten?

Typ av brott, omständigheterna kring anmälan samt de inblandades kön och ålder

I tabell 1 presenteras uppgifter om hur de anmälda brotten rubricerats vid anmälan, vem det var som anmälde brottet, hur snabbt efter händelsen anmälan gjordes samt de inblandades kön och ålder.

Broddsrubriceringen: fullbordad våldtäkt respektive våldtäktsförsök

Även om polisanmälningar av både fullbordad våldtäkt och våldtäktsförsök ökat i antal under den aktuella perioden har fullbordade våldtäkter ökat i betydligt större omfattning. Försöksbrotten utgör därmed en allt mindre andel av den totala våldtäktsbrottsligheten, från vart femte anmält brott år 1995 till 14 procent år 2006.

En särskild analys av jämförelsen mellan fullbordad våldtäkt och våldtäktsförsök (redovisas ej i tabellform) visar att till skillnad från fullbordad våldtäkt är det långt ifrån lika vanligt att våldtäktsförsök sker i nära relationer, om man utgår från de polisanmällda brotten. Däremot är andelen överfallsbrott flerfaldigt högre bland våldtäktsförsök jämfört med fullbordade fall. Detta återspeglas även i att mötes- och brottsplatsen i större utsträckning överlappas när det gäller våldtäktsförsök, vilket indikerar ett mer spontant och oplanerat händelseförlopp. Medan en relativ minskning observeras i fullbordade våldtäkter där våld har brukats har andelen våldtäktsförsök med inslag av våld ökat. Andelen våldtäktsförsök med skador på offret har dock inte förändrats nämnvärt och är genomgående mycket låg. Trots att våld förekommer oftare i samband med försök, har det för det mesta lindrigare karaktär än vid fullbordad våldtäkt. Andelen våldtäktsförsök med grova skador hos offret är mycket låg. Vidare har det

skett en fördubbling av fall av våldtäktsförsök med berusat offer. Möjligen är det så att fall som tidigare rubricerats som sexuellt utnyttjande visserligen i högre grad rubriceras som våldtäkt men kanske ännu oftare som våldtäktsförsök.

Tabell 1. Omständigheterna kring en våldtäktsanmälan: brottsrubricering, anmälaren, tid för anmälan samt offrets vilja att delta i rättsprocessen. Procent, om inte annat anges. (Antal observationer som bas för beräkningen varierar mellan de olika omständigheterna beroende på olikheter i bortfall.)

	1995 (n=817 -1 090)	2000 (n=1 037 -1 382)	2004 (n=236 -325)	2006 (n=320 -428)
Andelen våldtäktsförsök	21	17	15	14
Anmälaren offret självt/troligen offret	78	73	64	64
- familjemedlem, släkting, vän, partner	8	11	8	10
- en professionell	6	9	15	11
- övrigt/oklart	8	7	13	15
Anmält direkt/inom ett dygn	57	54	68	58
- inom en vecka	17	17	12	20
- inom ett år	19	22	16	17
- efter mer än ett år	7	6	3	5
Målsägande vill ej medverka/tveksam	11	12	14	9
Offrets medianålder	27 år	25 år	22 år	24 år
Andelen offer under 18 år	14	16	21	16
Andelen offer 18–29 år	45	46	49	48
Andelen offer 30–50 år	37	34	26	30
Andelen offer 51+	4	5	4	6
Andelen män bland offren	2	3	2	3
Gärningspersonens medianålder	32 år	32 år	30 år	30 år
Andelen fall med upprepade utsatthet (minst en vecka, upp till flera år)	9	14	11	10

Vem anmäler och när?

Andelen våldtäkter som kommit till polisens kännedom genom att offret självt gjorde en anmälan har minskat något medan allt fler fall anmäls av en tredje part (tabell 1). Framför allt tycks det gälla anmälningar från någon professionell, såsom skola, socialtjänst, behandlingshem, sjukvårdspersonal eller polisen själv. Andelen anmälningar från professionellt håll har nästan fördubblats i slutet av perioden, även om ökningen inte är kontinuerlig utan främst gäller vid en jämförelse mellan andra halvan av 1990-talet och de första sex åren av 2000-talet. Trots att det tycks vara

allt vanligare att andra än offret tar kontakt med polisen utgör anmälningarna direkt från offret fortfarande mer än hälften av det totala antalet, 64 procent (jämfört med 78 procent under 1995). Ungefär en tiondedel av anmälningarna görs av någon närstående till offret, en familjemedlem, släkting, vän eller make eller sambo, och det gäller under hela den studerade perioden. Tendensen till att fler i offrets närhet reagerar på våldtäktsbrott genom att polisanmäla kan tolkas som ett tecken på minskad tolerans mot sådana brott och en ökad anmälningsbenägenhet¹².

Att en våldtäkt så snart som möjligt anmäls till polisen har en avgörande betydelse när det gäller chanserna till uppkläring. Möjligheterna att säkra spår efter gärningspersonen ökar väsentligt om brottet anmäls omedelbart. Över hälften, mellan 50 och 60 procent, av alla våldtäkter anmäls i direkt anslutning till brottet eller inom ett dygn, och andelen har legat på i stort sett samma nivå med undantag för år 2004, då den ökade till 68 procent.

Kön och ålder bland offer och gärningspersoner

Beträffande de inblandades ålder kan inga större förändringar observeras under de fyra årsperioderna, framför allt inte beträffande gärningspersoner. Deras medianålder är cirka 30–32 år. Offrens medianålder har däremot sjunkit från 27 till 22 år mellan 1995 och 2004, för att sedan öka något igen under år 2006. Att målsägandena var särskilt unga under 2004 återspeglas även i andelen offer under 18 år (men över 14 år): den varierar mellan 14 och 16 procent, men var särskilt hög år 2004, då vart femte offer var i denna ålder. Nästan hälften av alla offer är dock mellan 18 och 29 år gamla och omkring en tredjedel är i 30 till 50 års ålder. Det gäller i stort sett hela den studerade perioden. Fall med våldtäktsoffer äldre än 50 år är relativt få (4–6 procent).

Manliga målsägande figurerar sällan i polisanmälningar om våldtäkt – men de förekommer. Andelen män bland offren har varierat mellan 2 och 3 procent. Sexuellt våld mot män är samtidigt en kategori av brott där mörkertalet förmodligen är i särklass mest omfattande. Där sådana fall registreras är även förövaren ofta en man. Kvinnor anmäls i stort sett inte för våldtäkt; om en kvinna anmäls för sexualbrott blir rubricering oftare en annan.

¹² Uppgifter om anmälaren tillhör dem som uppvisar fler oklara omständigheter under slutet av perioden, vilket har betydelse för tolkningar av förändring. Men det framgår att även om andelen anmälningar där anmälaren är "övrig/oklar" skulle vara den samma år 2006 som 1995 och de 7 procentenheterna som utgör skillnaden skulle ingå i kategorin av våldtäkter som offret självt har anmält, skulle tolkningen kvarstå: fler våldtäktsanmälningar har kommit till polisen genom tredje part i slutet av perioden.

Upprepad utsatthet

I vissa anmälningar har det framgått att målsäganden ett flertal gånger har blivit utsatt för liknande övergrepp av samma gärningsperson. Ibland handlar det om några enstaka gånger eller om övergrepp som pågått under ett antal dygn. För att komma närmare den utsatthet som snarare utgör ett mönster och som i många fall förmodligen varit en del av offrets vardag under en längre tid, redovisas andelen fall där målsägandena blivit utsatta upprepade gånger under minst en vecka. I en del av dessa anmälningar noteras det att övergreppen pågått i flera år.

Andelen fall av upprepad utsatthet ligger på ungefär samma nivå under större delen av den aktuella perioden, nämligen motsvarande var tionde polisanmäld våldtäkt. Upprepad utsatthet av samma gärningsperson är något som i regel förekommer i nära relationer och det typiska är att det hinner förflyta en del tid innan en anmälan görs. Andelen fall av upprepad utsatthet rapporteras oftast efter mer än en vecka och inom ett år efter den senaste händelsen (54 procent år 2006) och det är inte ovanligt att ännu längre tid hunnit passera: vart tionde sådant fall har anmälts efter mer än ett år (redovisas ej i tabell). När det däremot gäller våldtäkter som utgör en engångsföreteelse görs anmälan oftast omedelbart eller inom kort (12 procent efter en vecka och senast inom ett år, men 3 procent efter ännu längre tid). Årlig variation är därför svår att tolka i detta fall. Eftersläpningen innebär att en del av våldtäkterna har begåtts ett annat år än året för anmälan. Det kan även delvis förklara en viss skillnad från utvecklingen av våldtäkt i en nära relation, trots att nästan alla fall av upprepad utsatthet ingår i denna kategori.

Offrets relation till gärningspersonen

Som tidigare nämnts är relationen mellan offret och gärningspersonen en av de viktigaste omständigheterna när det gäller hur sexualbrott hamnar i rättsprocessen. Mörkertalet antas vara särskilt stort när det gäller våldtäkter i nära relationer, då de inblandade har olika typer av starka band till varandra och sexuellt umgänge är en naturlig del av förhållandet. För den utsatte kan det därför vara särskilt svårt att uppfatta eventuella övergrepp som brott och att dessutom vända sig till polisen. Samtidigt är det möjligt att ett sådant resonemang var mer tillämpligt för några decennier sedan, då våldtäkt inom äktenskap eller inom nära relation över huvud taget inte betraktades som brott. Sådana handlingar kriminaliserades 1965, men våldtäkt inom äktenskap ansågs då vara av lindrigare art, så kallat *våldförande*, med en lägre straffskala. Först i samband med 1984 års lagändring likställdes alla våldtäkter oavsett relation mellan offret och gärningspersonen.

Andelen polisanmälda våldtäkter då den misstänkte är offrets nuvarande eller tidigare partner har minskat över tid (tabell 2). I början av perioden utgjorde dessa våldtäkter en omfattande kategori motsvarande 29 procent av samtliga polisanmälda våldtäktsfall¹³. Under 2006 var denna andel 17 procent. Däremot har andra typer av våldtäkter börjat anmälas i större utsträckning. Framför allt har andelen händelser där den misstänkte och offret är obekanta med varandra ökat från 26 till 33 procent, eller från var fjärde till var tredje polisanmäld våldtäkt. Dessa förändringar observerades redan innan den nya lagstiftningen trädde i kraft.

Våldtäkt av en obekant omfattar samtidigt även fall där de inblandade känt varandra några timmar (exempelvis efter ett första möte i samband med nöjeslivet). Det som i denna kartläggning definieras som yttlig bekantskap förutsätter däremot att de inblandade har setts några gånger och känner varandra exempelvis "till namn eller utseende" (exempelvis genom arbete, skola med mera).

Våldtäkter där de inblandade på något sätt är yttligt bekanta med varandra eller deras relation är oklar utgör kring 40 procent av samtliga anmälningar och det observeras enbart en marginell ökning under den studerade perioden. Det är en omfattande och samtidigt mycket heterogen kategori som i stor utsträckning speglar den ibland mycket sporadiska och ottydliga information som registreras i samband med en polisanmälan. Den inkluderar exempelvis våldtäkter som ska ha begåtts av eller mot en vårdtagare respektive vårdgivare eller våldtäkter då förövaren är en taxiförare. En stor andel utgörs av fall där gärningspersonen och offret enbart beskrivits med namn i fritexten eller förhörsprotokollet, vilket indikerar att de känt varandra på något vis men det är oklart vilken typ av relation de haft. Inte sällan står det enbart kortfattat att de inblandade varit "bekanta" utan någon närmare uppgift eller att de "känner varandra sedan en tid tillbaka".¹⁴

Ett rimligt antagande är att då de inblandade stått varandra nära, framgår detta mer tydligt i fritexterna eller förhörsprotokollet än om parterna haft en annan och ofta mer diffus relation. Uppgiften om våldtäkt i en nära relation bör alltså vara mest tillförlitlig, och den relativa minskningen av dessa våldtäkter tyder på att andra våldtäkter ökat mer.

När det gäller våldtäktsfall med offer 15 år eller äldre är det relativt ovanligt att den misstänkte är någon familjemedlem – annan än offrets nuvarande eller tidigare partner. Våldtäkter av en familjemedlem motsvarar 2–4 procent. Andelen våldtäkter där de inblandade är nära bekanta, alter-

¹³ Andelen är något lägre jämfört med den som redovisats i Brå:s tidigare kartläggning, vilket beror på att den tidigare studien enbart omfattade fall av fullbordad våldtäkt. Dessa data har i denna kartläggning kompletterats med uppgifter om försöksbrotten.

¹⁴ Många fall med "oklara" relationer förefaller alltså ligga väldigt nära yttlig bekantskap, vilket är skälet till att de redovisas som en kategori.

nativt arbets- eller skolkamrater, har skiftat mellan 3 och 6 procent.

Sammantaget tyder resultaten på att den stora ökningen av polisanmälda våldtäkter förklaras av en ökning av framför allt sådana våldtäkter där parterna inte står varandra nära. Medan våldtäkt i nära relation var en omfattande kategori under 1995, är det under 2006 vanligast att våldtäkter som anmäls till polisen har begåtts av en gärningsperson som inte har en nära relation till offret (även om den exakta typen av relation inte alltid är klar).

Tabell 2. Relationen mellan offret och gärningspersonen. Procent.

	1995 (n=988)	2000 (n=1 264)	2004 (n=310)	2006 (n=392)
Offrets nuvarande/fd man, sambo, pojkvän	29	28	21	17
Annan familjemedlem/fosterförälder	2	3	2	4
Nära bekant, arbets-/skolkamrat	5	6	3	4
Ytligt bekant/bekant – oklart hur nära/ annan eller oklar relation/via Internet	38	38	44	41
Helt obekant/nyligen obekant	26	26	30	33

Våld och hot samt omfattning av offrets skador

Uppgifter om användning av våld och hot mot offret samt konsekvenser av våldet präglas av särskilt omfattande bortfall. När det exempelvis gäller användning av våld har det funnits information i enbart cirka tre fjärdedelar av de studerade anmälningarna och beträffande offrets skador fanns det uppgifter i ungefär hälften av fallen (se tabell 3T i tabellbilagan). När det gäller användning av hot och vapen, offrets sjukvårdsbesök samt användning av den så kallade rapekiten¹⁵ är informationen ännu mer sporadisk. De presenterade resultaten (tabell 3) är alltså så kallade minimiskattningar som beskriver andelen fall där information om den studerade omständigheten har förekommit – bland *samtliga* polisanmälningar. Det mest grundläggande vid jämförelser över tid är att materialet behandlats på samma sätt för alla de fyra perioderna, även om minimiskattningar per definition underskattar en faktisk nivå av förekomsten av våld, hot och skador i samband med en våldtäkt.

¹⁵ *Rapekit* är en uppsättning av medicinska redskap som används när ett våldtäktsoffer söker sjukvård i nära anslutning till brottet. Syftet är att säkra bevis, exempelvis i form av DNA-spår.

Våld och hot

Det är vanligt att gärningspersonen använder någon form av våld mot offret. Spektrumet när det gäller graden av våld är brett och sträcker sig från att gärningspersonen håller fast eller knuffar offret till ett mycket grovt våld med kraftiga sparkar och nävslag eller användning av något tillhygge. Resultaten visar att någon form av våld har använts mot offret i *minst* 56 procent av de våldtäkter som kommit till polisens kännedom under 2006. Det innebär samtidigt en minskning med 14 procentenheter sedan 1995. Även det grova våldet, som generellt betraktas som en mer stabil indikator av våldsutvecklingen, uppvisar en minskande trend (16 procent år 2006 jämfört med 22 procent år 1995). Förändringen beträffande grovt våld har skett kontinuerligt under hela perioden och är alltså inte enbart en effekt av lagändringen 2005. Minskningen i bruket av våld generellt är dock koncentrerad till slutet av perioden.

Också användning av hot och vapen tycks relativt sett ha minskat i de polisanmälda fallen. I var tionde våldtäktsanmälan från 2006 fanns det uppgifter om att gärningspersonen har använt sig av någon form av verbalt eller annat icke-fysiskt hot. Motsvarande minimiandel i början av perioden var 25 procent. Även om trenden inte är lika tydlig när det gäller användning av vapen i samband med våldtäkten är andelen fall där sådan information finns tillgänglig högst i början av perioden (8 procent) och minst i slutet (5 procent).

Tabell 3. Användning av våld, hot och vapen, offrets skador och sjukvårdsbesök, *minimiandelar* i procent.

	1995 (n=1 090)	2000 (n=1 382)	2004 (n=332)	2006 (n=432)
Något våld har använts	70	64	68	56
Grovt eller mycket grovt våld	22	18	17	16
Verbala eller andra icke-fysiska hot	25	23	10	10
Hot med vapen	8	6	7	5
Offret skadat	38	36	39	32
Offret har grova skador	3	2	6	4
Offret sökt sjukvård	34	32	33	39
Sökt sjukvård direkt/inom ett dygn	20	20	23	26
"Rapekit" har använts	3	5	19	15

Offrets skador och sjukvårdsbesök

Andelen våldtäkter som ledde till dokumenterade skador hos offret har minskat till 32 procent under 2006 från att genomgående ligga något högre under de tidigare mätperioderna (tabell 3). Det ligger i linje med den ovan beskrivna utvecklingen av våldsanvändning. När det gäller grova skador (brutna ben, blödningar med mera) är mönstret mer svårtolkat. Det rör sig om förhållandevis små skillnader och överlag är det få polisanmälda våldtäktsfall (2–6 procent) som resulterar i grova skador.

Det förefaller vara något vanligare under 2006 jämfört med tidigare att offret söker sjukvård efter våldtäkten (39 jämfört med 32–34 procent). Något fler verkar dessutom söka sig till sjukvården direkt efter övergreppet eller inom ett dygn, i stället för att avvakta en längre tid. Användning av ”rapekiten” har femdubblats under den studerade perioden, från 3 till 15 procent (19 procent år 2004).

Sammanfattningsvis kan alltså ett visst trendbrott observeras framför allt mellan 2004 och 2006 när det gäller graden av brukat våld och dess konsekvenser, vilket är väntat med tanke på lagändringen år 2005. Fall med grovt våld uppvisar visserligen en successiv minskning under hela perioden men för de flesta andra omständigheter har inga markanta förändringar skett fram till 2004. Det är först under perioden därefter som vi exempelvis observerar en tydlig nedgång av andelen fall där något våld, oavsett graden, förekommit. Samma sak gäller våldtäkter som orsakat någon skada på offret. Även användning av ”rapekiten” har minskat från 19 till 15 procent, efter en kraftig uppgång perioden innan. Resultaten tyder alltså på att även om det finns vissa tendenser till att mindre grova fall i större utsträckning har börjat anmälas till polisen sedan 1995 har denna trend tilltagit rejält i samband med den ändrade sexualbrottslagstiftningen 2005.

Oavsett mindre våld och färre skador har fler offer börjat söka sjukvård och dessutom oftare i ett tidigt skede. Det kan bland annat ha att göra med ökade resurser som lagts ner på arbete med offer för sexualbrott, inte minst i form av nystartade läkarmottagningar som direkt riktar sig till våldtäktsoffer. Exempelvis i Stockholm, dit många av de polisanmälda våldtäkterna kan lokaliseras (uppskattningsvis 28 procent år 2006), kunde man i en studie kartlägga att under perioden 1995–2000 sökte sig mellan 60 och 80 våldtagna kvinnor till Södersjukhusets gynekologiska akutmottagning i Stockholm (Enhage-Johnsson m.fl., 2003). Sedan den särskilda akutmottagningen för våldtagna kvinnor öppnades vid Södersjukhuset i oktober 2005 tog man enbart under verksamhetens första år emot nära 600 kvinnor¹⁶.

16 www.sodersjukhuset.se/Web/PressRelease___6918.aspx

Våld och relation till gärningspersonen

Som tidigare nämnts betraktas samspelet mellan relation till gärningspersonen och graden av våld som särskilt viktigt för att en polisanmälan ska bli gjord. I tabell 4 visas tre mer tydligt definierade kategorier av relation till gärningspersonen och hur förekomsten och graden av våld har förändrats inom dessa kategorier under den aktuella perioden.

Resultaten visar att, bortsett från skillnaden mellan åren, våldet förekommer i minst utsträckning i de anmälningar där offret är nära bekant med gärningspersonen och det handlar i högre grad om lindrigt våld. När det gäller de två motpolerna, det vill säga polisanmälda fall i nära relationer respektive mellan obekanta, förekommer våldet oftare och är dessutom grövre. Om dessa uppgifter jämförs över tid framgår det att andelen fall med våldsbruk (även fall med grovt våld) har minskat i alla relationskategorier men mest där den var relativt låg redan från början, det vill säga beträffande fall mellan nära bekanta – som i sig är en relativt liten kategori – och minst när det gäller våldtäkt av en obekant. I anmälningar av våldtäkt i nära relationer har uppgifter om våld och även grovt våld minskat med cirka en fjärdedel.

Tabell 4. Grad av våld efter relation till gärningspersonen (GP) under 1995 jämfört med 2006. Procent.

	1995	2006	Förändring
<i>Något våld</i>			
GP offrets partner/fd partner	73	56	– 23 %
GP nära bekant	65	46	– 29 %
GP helt obekant	70	63	– 10 %
<i>Grovt eller mycket grovt våld</i>			
GP offrets partner/fd partner	29	22	– 24 %
GP nära bekant	13	8	– 62 %
GP helt obekant	27	24	– 11 %

Enligt dessa resultat skulle våldet vara i stort sett lika vanligt förekommande när förövaren är en partner som när han är helt obekant med offret. Detta behöver dock inte spegla den faktiska brottsstrukturen utan hänger troligen samman med hur anmälningsbenägenheten kan påverkas av samspelet mellan relation till gärningspersonen och graden av våld. Det kan vara så att graden av våld är en särskilt avgörande faktor vid beslutet att anmäla då offret och gärningspersonen står varandra nära. Därför kan det vara främst de våldsammaste fallen som kommer till polisens kännedom, även om detta tycks gälla mer i början av perioden än mot slutet. Att anmäla våldtäkt av en obekant bör rimligen vara lättare oavsett graden av

våld och att våldet omnämns i samma höga omfattning i dessa anmälningar kan snarare spegla det faktum att våldtäkt av obekant tenderar att vara våldsammare. Det indikeras också av att förekomsten av våld i våldtäktsanmälningar av en obekant har varit jämförelsevis stabil över tid.

Mötes- och brottsplats

Den plats där offret träffat gärningspersonen före våldtäkten samt där brottet sedan skedde kan också vara mycket viktig för den fortsatta rättsprocessen, inte minst då möjligheterna varierar när det gäller att säkra spåren. Tabell 5 visar relativa förändringar i uppgifter om både mötesplatsen och brottsplatsen.

Tabell 5. Mötesplats och brottsplats. Procent.

	1995 (n=933)	2000 (n=1164)	2004 (n=290)	2006 (n=369)
Mötesplats före brottet				
Offrets och/eller gärningspersonens bostad	41	39	35	33
Annan bostad	5	5	10	10
Inomhus, icke bostad (skola, arbetsplats, sjukhus/behandlingshem, trapphus)	6	6	8	7
Utomhus (gata, väg, park, T-bana, parkering, station)	30	30	27	26
Nöjeslokal (pub, restaurang, diskotek, klubb)	16	17	13	16
Bil	2	2	2	4
Annan/oklar plats	1	2	6	5
	(n=984)	(n=1234)	(n=298)	(n=389)
Brottsplats				
Offrets och/eller gärningspersonens bostad	56	54	45	48
Annan bostad	6	7	11	13
Inomhus, icke bostad (skola, arbetsplats, sjukhus/behandlingshem, trapphus, källare, hotellrum, nöjeslokal)	11	11	14	13
Utomhus	22	22	23	17
Bil	4	5	4	6
Annan/oklar plats	1	1	3	3

Den vanligaste platsen där offret och gärningspersonen möts före brottet är den enes eller bådas gemensamma bostad, och det är ännu vanligare att våldtäkten sker där. Ungefär hälften av alla polisanmälda våldtäkter äger rum i de inblandades bostad. Trots att offrets och/eller gärningspersonens egen bostad fortfarande dominerar bilden av mötesplats och framför allt brottsplats under 2006 har det skett en relativ minskning i dessa våldtäkter, främst i ett längre perspektiv.

Även andelen våldtäkter där offret mött gärningspersonen någonstans utomhus har minskat något under denna period, även om förändringen inte är speciellt stor (från 30 till 26 procent). När det gäller våldtäkter som begicks någonstans utomhus har deras andel legat på en stabil nivå motsvarande 22–23 procent men mellan 2004 och 2006 observeras en nedgång till 17 procent. De mötes- och brottsplatser som numera oftare förekommer i anmälningssstatistiken jämfört med tidigare är alltså olika ställen *inomhus – dock inte i de inblandades bostad*. Framför allt gäller ökningen brott som skett i någon tredje persons bostad.

De flesta omfördelningarna beträffande mötesplats och brottsplats har skett mer eller mindre kontinuerligt under hela den elvaåriga perioden. Ett undantag är brottsplats utomhus, där nedgång observeras enbart under åren kring den ändrade lagstiftningen, det vill säga mellan 2004 och 2006.

Den uppmärksammade kategorin av *nöjeslivsrelaterade våldtäkter*, där offret träffat gärningspersonen i någon nöjeslokal – pub, restaurang, klubb eller liknande – har totalt sett inte förändrat sin omfattning i relation till övriga typer av mötesplats. Andelen sådana fall ligger på samma nivå, 16 procent, i början liksom i slutet av perioden – även om den varierat något däremellan. Dessa våldtäkter analyseras mer ingående längre fram.

Offret i hjälplöst tillstånd

Den totala alkoholkonsumtionen har ökat kraftigt sedan mitten av 1990-talet (Boman m.fl., 2007). Samtidigt gör den nya lagen gällande att fall med offer som befinner sig i hjälplöst tillstånd ska rubriceras som våldtäkt i stället för, som det var tidigare, sexuellt utnyttjande. Det är två faktorer som gör att en ökning i andelen våldtäkter med offer som druckit alkohol och/eller varit berusade bör kunna observeras. Enligt minimiskattningar i tabell 6 är det visserligen så att andelen sådana fall har blivit större under 2006 men ökningen har inte varit speciellt dramatisk. Sedan 1995 har andelen ökat från 35 till 39 procent och året innan lagändringen, 2004, motsvarade den 37 procent. Det är vidare relativt ovanligt att det förekommer uppgifter om att offret är drogpåverkat i samband med en våldtäkt (3 procent 1995–2004) men efter lagändringen ökade andelen sådana fall något (5 procent).

Tabell 6. Offrets och gärningspersonens alkohol- och droganvändning i samband med brottet. Minimandelar i procent.

	1995 (n=1 090)	2000 (n=1 382)	2004 (n=332)	2006 (n=432)
Offret druckit alkohol/varit berusad	35	35	37	39
Offret påverkad av droger	3	3	3	5
Offret i hjälplöst tillstånd			24	26
- genom berusning			9	11
- sovande			3	6
- medvetlös/minneslucka			12	9

I samband med uppdateringen av det äldre materialet med uppgifter från 2004 och 2006 infördes en ny variabel i kodschemat, som ska beskriva huruvida offret befunnit sig i någon form av hjälplöst tillstånd. Motivet var den nya lagens fokus på offren i hjälplöst tillstånd. Inte heller i detta fall kan någon större förändring observeras mellan 2004 och 2006, även om den går i förväntad riktning (från 24 till 26 procent). Detta gäller samtliga fall av offer i hjälplöst tillstånd. Om man närmare granskar vilken typ av hjälplöst tillstånd offret befann sig i, observeras en viss ökning bland offer i vanmakt genom berusning (9 till 11 procent) och en fördubbling bland fall där offret var i sovande tillstånd (från 3 till 6 procent). Andelen våldtäkter då offret var medvetlös och/eller hade en minneslucka har däremot sjunkit något.

Den ökade alkoholkonsumtionen samt den nya lagstiftningen som definierar sexuella handlingar mot offer i hjälplöst tillstånd som våldtäkt, lämnar dock i stort sett inga betydande avtryck i uppgifter från polisanmälningar. Man kan samtidigt anta att våldtäkter där offret varit kraftigt berusad har ett särskilt omfattande mörkertal. Trots att lagändringen signalerar annat kan det fortfarande vara så att den som utsatts för våldtäkt i ett berusat tillstånd i större utsträckning upplever en oro för att inte betraktas som trovärdig och därför avstår från en anmälan. Upplevelsen av att en anmälan inte är meningsfull och skammen över att man varit berusad medan det hände kan förstärkas ytterligare av att offret har vissa minnesluckor och inte exakt kan återge vad som hänt.

Fyra uppmärksammade typer av våldtäkt

Brå:s tidigare kartläggning har lyft fram några särskilt uppmärksammade typer av våldtäkt – överfallsvåldtäkter, våldtäkter med flera gärningspersoner, våldtäkter i nära relationer samt nöjeslivsrelaterade våldtäkter

(Brå, 2005)¹⁷. Omständigheter som är specifika för vart och ett av dessa brott ”här och nu” studerades.

I föreliggande rapport studeras hur dessa våldtäkter har utvecklats över tid – denna gång både i relativa och absoluta tal (se tabell 7). Om det exempelvis har uppskattats att 29 procent av de anmälda våldtäkterna år 1995 har skett i en nära relation, hur många blir det av de totalt 1 143 våldtäkter som kommit till polisens kännedom under samma år? Och hur ser en liknande beräkning ut för 2006?

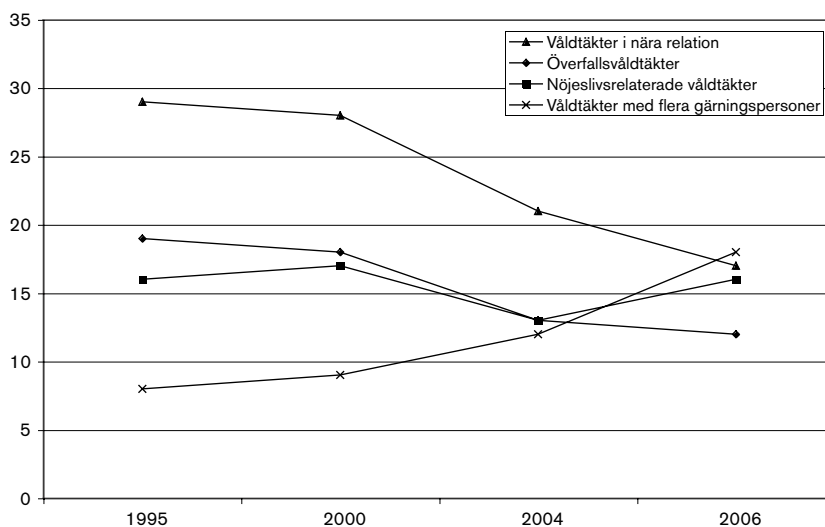
Att relativa förändringar, det vill säga förändringar i brottsstrukturen, skiljer sig från utveckling i absoluta tal blir väldigt tydligt i en grafisk framställning, se diagram 4. På grund av den stora totala ökningen av polisanmälda våldtäkter och våldtäktsförsök har de flesta typer av våldtäkt blivit fler till antalet, men alla har inte ökat i samma utsträckning.

Tabell 7. Fyra uppmärksammade typer av våldtäkt. Andel i procent samt antal.

	1995 (n=1 090)	2000 (n=1 382)	2004 (n=332)	2006 (n=432)	För- ändring 1995– 2006	För- ändring 2004– 2006
<i>Överfallsvåldtäkt</i>						
Andel	19	18	13	12		
Skattat antal	275	311	280	369	+34 %	+32 %
<i>Våldtäkt med fler gärningspersoner</i>						
Andel	8	9	12	18		
Skattat antal	116	155	258	553	+377 %	+114 %
<i>Nöjeslivsrelaterade våldtäkter</i>						
Andel	16	17	13	16		
Skattat antal	232	293	280	492	+112 %	+76 %
<i>Våldtäkter i nära relation</i>						
Andel	29	28	21	17		
Skattat antal	420	483	452	523	+25 %	+16 %

¹⁷ Dessa är inte fyra ömsesidigt uteslutande kategorier utan det kan förekomma viss överlappning.

Fyra våldtäktstyper: andelar bland polisanmälda våldtäkter

Fyra våldtäktstyper: skattade absoluta antal

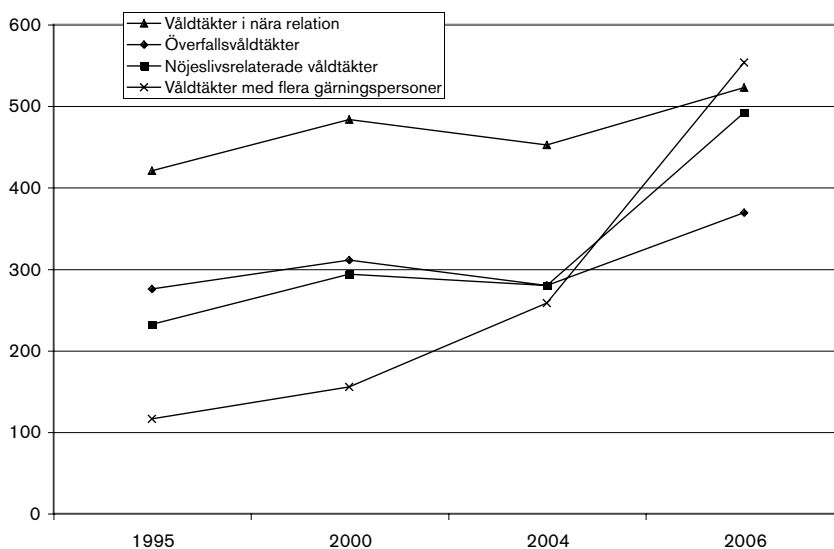

Diagram 4. Fyra uppmärksammade typer av våldtäkt – utveckling i relativa och absoluta tal.

1. Överfallsvåldtäkter

Som överfallsvåldtäkt definieras en våldtäkt som påbörjas med ett *plötsligt* angrepp från gärningspersonen som dessutom är obekant med offret. I detta fall har ett mycket strikt kodschema tillämpats. Om gärningspersonen och offret inledde en dialog innan själva övergreppet, om än kort, kategoriserades inte händelsen som ett överfall. Resultaten visar att andelen sådana våldtäkter bland samtliga polisanmälda våldtäktsfall har minskat successivt under den aktuella perioden från 19 till 12 procent (se tabell 7). Det har alltså skett en relativ minskning, vilket innebär att andra typer av våldtäkt har ökat mer. I absoluta tal har dock även dessa våldtäkter blivit något fler men förändringen är nästan enbart koncentrerad till den senaste perioden, 2004–2006. Efter en period då överfallsvåldtäkter legat på en stabil nivå, kring 300 anmälda fall per år, har en ökning skett med cirka en tredjedel. Överfallsvåldtäkter anses ha en hög anmälningsbenägenhet, och anmälningarna bör relativt väl spegla den faktiska brottslighetens utveckling. Som tidigare diskuterats påverkas dessutom överfallsvåldtäkter troligen inte i samma utsträckning som andra typer av våldtäkt av attitydförändringar i samhället utan bör främst (även om inte enbart) kunna förklaras utifrån individuella egenskaper hos gärningspersonen. Utifrån ett sådant antagande förväntas inga större kontinuerliga förändringar i antalet polisanmälda överfallsvåldtäkter. Det är därför för tidigt att tala om ett trendbrott. I rapportens avslutande del diskuteras möjliga förklaringar till antalsökningen under 2006.

I den offentliga debatten utgår man ibland från det som i kriminalstatistiken går under rubriken *fullbordad våldtäkt utomhus* som en indikator på överfallsvåldtäkt. Enligt resultaten är det dock inte möjligt att sätta något direkt likhetstecken mellan dessa två kategorier. I en särskild analys av sammanslagna uppgifter från 2004–2006 (redovisas ej i tabellform) identifierades enbart cirka hälften av alla fullbordade fall utomhus som överfall. Däremot är det så att de flesta överfall sker utomhus, även om de inte alltid fullbordas. Några, även om få, av offren som blev överfallna utsattes för detta i sin egen bostad, i en bil eller någonstans inomhus men inte i en bostad. Kategorin av utomhusvåldtäkter är alltså mycket bredare än kategorin av överfallsvåldtäkter.

Obekant gärningsperson men inte överfall?

Den tidigare redovisade ökningen av andelen fall med obekant gärningsperson och den minskande andelen överfall kan uppfattas som en något motsägelsefull utveckling. Vad är det för typer av våldtäkt som, i allt större utsträckning, begås av en person som offret inte känner men som samtidigt inte sker under överfallsliknande former?

En närmare granskning av mötes- och brottsplatsen i anmälningar från de senaste två åren, 2004 och 2006, visar följande när det gäller *våldtäk-*

ter mellan obekanta som inte är överfall (sammanlagt 118 fall): I en tredjedel av dessa har offret träffat gärningspersonen i någon nöjeslivslokal (33 procent), och nästan lika vanligt är det att mötas någonstans utomhus (28 procent). Den absolut vanligaste brottsplatsen var offrets eller gärningspersonens eget hem (36 procent), medan 17 procent av våldtäkterna skedde utomhus. Under 1995 observeras ett annat mönster – förutom att överlappningen mellan överfallsvåldtäkter och våldtäkter av obekant gärningsperson i sig var större. När det gäller den då relativt begränsade kategorin av icke-överfall mellan obekanta var det klart mindre frekvent att träffas i ett nöjesrelaterat sammanhang (23 procent) medan offret betydligt oftare mötte gärningspersonen utomhus (46 procent). Det egna hemmet var visserligen en nästan lika vanlig brottsplats även under 1995 (34 procent) som 2004–2006, men andelen utomhusvåldtäkter inom denna särskilda kategori var klart högre då (25 procent).

Som tidigare redovisats omfattar kategorin ”helt obekant” även bekantskaper som varat en kort stund, exempelvis under ett samtal på en pub. Att allt fler av våldtäkterna mellan obekanta inte kan betraktas som överfall kan förklaras med en speciellt stor ökning av fall med ytterst ytliga bekantskaper, som i princip kan liknas med ingen bekantskap alls. Förutom ett initialt möte kort innan våldtäkten, exempelvis i något nöjesrelaterat sammanhang, kan dessa även omfatta händelser mellan personer som träffats via Internet¹⁸. Utvecklingen kan således spegla den redan nämnda förändrade tillfällesstrukturen med fler möjligheter att knyta *mycket ytliga band* – inte sällan med explicit sexuella avsikter. Det resulterar i fler våldtäkter av i stort sett obekant gärningsperson som dock inte sker i form av ett överfall.

2. Våldtäkter med flera gärningspersoner

Definitionen av våldtäkt med flera gärningspersoner i denna kartläggning förutsätter visserligen att flera personer har fysiskt medverkat i övergreppet men inte nödvändigtvis exakt samtidigt och inte heller på så sätt att samtliga skulle göra sig skyldiga till våldtäkt i lagens mening. Sannolikt är det så att andelen fall som i debatten refereras till som ”gruppvåldtäkt” är mycket lägre när skattningen är baserad på mer utförlig information under ett senare skede i rättsprocessen (Lokatt Diesen, 2008).

Givet den breda definitionen som uteslutande har sin utgångspunkt i offrets första beskrivning av händelsen har andelen fall med fler än en gärningsperson ökat för varje mätperiod mellan 1995 och 2006, men den

¹⁸ Andelen anmälningar där det direkt framgår att de inblandade kom i kontakt med varandra via Internet är visserligen inte stor (2 %) men detta är med all sannolikhet en underskattning. Denna mycket specifika uppgift kodades in i samband med typ av relation till gärningspersonen och många fall av bekanta via Internet kan ha kodats in som just obekanta, då de inblandade aldrig träffats tidigare.

största ökningen har skett efter år 2004 (tabell 7). Enligt den nya lagen ska fall med fler gärningspersoner rubriceras som grova brott. Möjligen kan denna omständighet ha inverkat på brottsrubriceringen även på så sätt att sådana händelser oftare rubriceras som våldtäkt i stället för som något annat, mindre allvarligt sexualbrott, i vart fall i det initiala processkedet. Den senaste ökningen kan därför till viss del vara en effekt av den ändrade lagstiftningen, men det bör noteras att en viss ökningstendens fanns redan från periodens början.

Under 2006 innehöll 18 procent av samtliga anmälningar information om att flera gärningspersoner var inblandade. I absoluta tal innebär detta uppskattningsvis mer än en fyrdubbling sedan 1995 och en dryg fördubbling bara mellan 2004 och 2006.

Ökningen av polisanmälningar av våldtäkter med flera gärningspersoner förtjänar en mer detaljerad analys. Omfattar numera denna kategori andra typer av händelser jämfört med tidigare? I tabell 8 studeras några olika omständigheter enbart för våldtäkter med fler än en gärningsperson. Eftersom antalet är lågt (och för 2004 och 2006 baserat enbart på ett urval) bör slutsatserna dras med viss försiktighet.

Tabell 8. Omständigheterna kring våldtäkter med flera gärningspersoner. Procent, om inte annat anges (min.=minimiskattning).

	1995 (n=77)	2000 (n=120)	2004 (n=40)	2006 (n=71)
Offrets medianålder	22 år	21 år	23 år	20 år
Gärningspersonens medianålder	24 år	24 år	24 år	28 år
Andelen överfall (min.)	31	31	22	18
Offret druckit alkohol (min.)	51	57	47	50
Skett utomhus	30	36	33	27
Våld har använts (min.)	74	68	68	67
Grovt/mycket grovt våld har använts	21	16	10	19

Om den nya lagstiftningen hade bidragit till den observerade ökningen skulle man exempelvis kunna förvänta sig fler fall med berusade offer och lägre omfattning av våld, som tidigare rubricerades som sexuellt utnyttjande. Strukturen i dessa våldtäkter under 2006 har dock inte förändrats på något avgörande sätt sedan 2004, det vill säga sedan lagändringen – åtminstone inte i förväntad riktning. Fall av våldtäkt med flera gärningspersoner där grovt eller mycket grovt våld har använts har blivit fler sedan 2004, även om händelser där något våld har förekommit utgör i stort sett samma proportion. Våldtäkter med flera gärningspersoner där offret skulle ha druckit alkohol har inte alls förändrat sin andel. Inte heller i ett längre perspektiv, sedan 1995, har någon större omfördelning skett.

Några förändringar kan dock noteras. Den största gäller andelen överfall bland samtliga våldtäkter med flera gärningspersoner. Redan i Brå:s tidigare kartläggning redovisades det under 1995 och 2000 en överlappning mellan överfallsvåldtäkter och våldtäkter med flera gärningspersoner. Våldtäkter med flera gärningspersoner ökar dock uppenbarligen sin andel medan överfallsvåldtäkter relativt sett har minskat. Det innebär att våldtäkter med flera gärningspersoner *andra* än överfall har ökat mest. Bland våldtäkter med flera gärningspersoner kunde år 1995 nästan en tredjedel klassificeras som överfall medan motsvarande andel år 2006 är 18 procent. Av *samtliga* våldtäkter som polisanmälades år 1995 var drygt 5 procent "icke-överfall" med flera gärningspersoner inblandade. Motsvarande uppgift år 2006 är 13 procent. Ett tänkbart scenario kan vara olika festsammanhang (till exempel liknande det uppmärksammade fallet med de så kallade Stureplansprofilerna sommaren 2007).

Det ligger också i linje med att färre våldtäkter med flera gärningspersoner sker utomhus, även om minskningen är koncentrerad till de senaste åren. Under denna korta period, 2004–2006, har även gärningspersonens – det vill säga den, enligt offret, mest drivande bland alla inblandade – medianålder blivit högre (28 år jämfört med 24 år) medan offren har blivit lite yngre (20 år jämfört med 23 år). Överlag, under hela perioden, är de inblandade i en våldtäkt med flera gärningspersoner något yngre jämfört med ett genomsnittligt fall av våldtäkt. Alkohol förekommer dessutom oftare och brotten sker oftare utomhus (trots den minskade andelen utomhusfall de senaste åren). Användning av våld i samband med denna typ av våldtäkt har visserligen minskat men inte i samma omfattning som för samtliga våldtäktsbrott.

Den stora ökningen av det absoluta antalet våldtäkter med fler än en gärningsperson, i kombination med relativt få förändringar i de mer centrala omständigheterna kring dessa brott, gör att utvecklingen åtminstone delvis skulle kunna tolkas i termer av en faktisk ökning.

3. Våldtäkter i nära relationer

Våldtäkter i nära relationer är, i denna kartläggning, sådana som begås av offrets tidigare eller nuvarande man, sambo eller pojkvän. Andelen som dessa våldtäkter utgjorde 1995 motsvarade nästan en tredjedel av samtliga anmälda fall. Den bilden har förändrats och under 2006 har den polisanmälda våldtäktsbrottsligheten dominerats av fall där offret och förövaren var obekanta med varandra eller där de endast hade en ytlig eller oklar relation. Men våldtäkter inom en nära relation står för en omfattande del av samtliga fall även år 2006 – var femte våldtäkt som kommer till polisens kännedom är av denna typ. Trots denna omfördelning har det *absoluta* antalet anmälningar av våldtäkter som sker i nära relationer ökat med

24 procent under denna period, och under 2006 polisanmälades uppskattningsvis 523 våldtäkter av denna typ.

Det har även redovisats (tabell 4) att bruket av våld i fall av våldtäkt inom en nära relation har blivit relativt sett mindre vanligt, och även det grova våldet tycks ha minskat sin proportion med cirka en fjärdedel. Att mindre grova fall av våldtäkt inom en relation i större utsträckning kommer till polisens kännedom skulle kunna innebära en ökning i anmälningsbenägenheten inom denna kategori av brott som generellt tros vara svårast att anmäla. Det är alltså inte längre bara de våldsammaste fallen som kommer till polisens kännedom, även om graden av våld troligen fortfarande är mer avgörande vid anmälan av dessa händelser än när gärningspersonen är obekant med offret.

4. Nöjeslivsrelaterade våldtäkter

Som nöjeslivsrelaterade våldtäkter betraktades sådana som föregicks av att offret och gärningspersonen möttes i någon nöjeslivslokal, såsom på en restaurang, pub, ett diskotek eller en klubb. Sammanställningen av typ av mötesplats (tabell 5) har redan visat att det inte har skett någon omfördelning i hur stor andel dessa brott utgör bland samtliga våldtäktsanmälningar. Det innebär en dryg fördubbling i det absoluta antalet, från 232 till 492 fall. Den största absoluta ökningen, motsvarande 76 procent, skedde mellan 2004–2006 och har sannolikt att göra med den ändrade lagstiftningen som utgör större skydd för offer i vanmakt, bland annat på grund av berusat tillstånd.

Om enbart den växande kategorin av våldtäkter av en obekant studeras, kan det observeras en tydlig ökning i fall som inte kan definieras som överfall men där de inblandade hade träffats i något nöjeslivsrelaterat sammanhang och alltså är ytterst ytligt bekanta med varandra. Som tidigare nämnts är samtidigt våldtäkter med berusat offer troligen särskilt underrepresenterade i anmälningsstatistiken. Det kan delvis förklara varför den totala andelen polisanmälningar av nöjeslivsrelaterade våldtäkter samt våldtäkter med ett berusat offer inte har ökat mellan 2004 och 2006 i högre grad än vad som redovisats.

6. Slutsatser: förändrad brottsstruktur?

Vad karaktäriserar en polisanmäld våldtäkt – nu jämfört med förr?

Polisanmälda våldtäkter ökar stadigt i antal och har gjort det under en längre tid. Men har förändringen skett proportionerligt för olika omständigheter kring brotten eller har olika typer av våldtäkter börjat anmälas i större utsträckning än andra? Är brottsstrukturen annorlunda i dag jämfört med tidigare? Resultaten (se tabell 9) visar att ökningen framför allt gäller mindre grova våldtäkter i termer av bruket av våld, vapen och förekomsten av skador hos offret. Samtidigt har även antalet fall med flera gärningspersoner, vilka enligt den nya lagen betraktas som grova brott, ökat betydligt och de utgör nu en större andel av samtliga polisanmälda våldtäkter än i mitten på 90-talet. Det har vidare skett en relativ ökning av våldtäkter med obekant gärningsperson – andra än överfall – medan fall inom en nära relation, liksom fall med gärningspersonens och/eller offrets hem som brottsplats, minskar i proportion till andra våldtäkter. Även utomhusvåldtäkterna samt överfallsvåldtäkterna utgör en mindre andel än tidigare, medan en annan persons bostad har blivit en vanligare brottsplats. Ytterligare en förändring gäller själva anmälaren: det har blivit vanligare att andra än offret, inte minst personer från professionellt håll (socialtjänsten, skolan, sjukvården med mera), kontaktar polisen för att anmäla en våldtäkt.

Tabell 9. Relativ förändring i olika omständigheter kring polisanmäld fullbordad våldtäkt mot personer 15 år eller äldre, 1995–2006. Sammanfattning.

Minskat	Ökat	Oförändrat
Fall med (grovt) våld, hot, vapen, lindrigare skador	Sökt sjukvård direkt efter	Tid för anmälan
Fall i nära relationer	Fall mellan obekanta	Fall med upprepad utsatthet
Fall i offrets /gärningspersonens bostad	Fall i annans bostad	Nöjeslivsrelaterade fall
Utomhusvåldtäkter	Fall med flera gärningspersoner	Gärningspersonens ålder
Överfall	Fall med berusat/drogpåverkat offer	Fall med grova skador
Anmälningar direkt från offret	Anmälningar genom tredje part	

Den typ av våldtäkt som börjat *anmälas i större utsträckning* år 2006 jämfört med mitten på 1990-talet skulle kunna se ut på följande sätt: Två personer som inte känner varandra sedan tidigare träffas hemma hos en vän eller bekant i samband med en fest. De pratar en del under kvällen utan att några större mängder alkohol konsumeras. Samtalet övergår till närmanden från båda håll. Efter ett tag utvecklas detta till sexuella handlingar, först under bådassamtycke. Efter ett tag vill hon avbryta och markerar detta, men lyckas inte få stopp på händelseförloppet. Hon blir fasthållen och kan inte komma ur hans grepp. Våldtäkten leder inte till några synliga skador men hon mår mycket dåligt efteråt och funderar kring det som hänt. På morgonen talar hon med en väninna och några timmar senare gör hon en polisanmälan.

Ett annat scenario skulle kunna vara en händelse som börjar med en situation liknande den förstnämnda, samma brottsplats och sammanhang, men offret är nu yngre. Hon har tillsammans med några vänner och deras bekanta varit ute och festat. Några av dem känner hon väl, några har hon aldrig sett tidigare. Nu har de hamnat hemma hos en av killarna. Hon är berusad och går och lägger sig i sovrummet. En av killarna kommer in och börjar röra henne men hon markerar att hon vill vara ifred. Trots det fortsätter han och det är inte förrän hon gör ett våldsamt motstånd som han avbryter och lämnar rummet. Efter det somnar hon djupt medan efterfesten fortsätter i ett annat rum. Efter några timmar vaknar hon av att en av killarna, inte densamma som första gången, genomför ett samlag med henne medan några andra sover i samma rum. Hon försöker säga nej men på grund av berusningen och trötthet förmår hon inte göra något större fysiskt motstånd. Anmälan kommer till polisen genom en skolkurator. Tidigare hade händelserna rubricerats som sexuellt utnyttjande men registreras nu som fullbordad våldtäkt respektive våldtäktsförsök.¹⁹

Effekten av lagändringen 2005

Innan en diskussion om huruvida ökningen av polisanmälda våldtäkter speglar en faktisk utveckling eller ändrad anmälningsbenägenhet är det viktigt att komma ihåg att trenden självfallet påverkas av den aktuella lagändringen. Samtidigt kan en ny lagstiftning som vidgar definitionen av ett brott sända ut signaler som i sin tur höjer anmälningsfrekvensen. Att särskilja dessa två effekter och dessutom räkna in dem i tolkningen av den faktiska utvecklingen är komplicerat.

Redan i den tidigare kartläggningen från Brå diskuterades effekten av lagändringen 1998: man antog att brott som tidigare rubricerats som sex-

¹⁹ Scenariot illustrerar samtidigt det som i denna kartläggning omfattas av definitionen av "våldtäkt med flera gärningspersoner".

uellt tvång eller försök till våldtäkt i högre grad började rubriceras som fullbordade brott och att detta bidrog till den stora ökningen i polisanmälda våldtäkter. Ett explicit syfte med lagändringen 2005 var att ytterligare bidra till denna trend genom att vidga våldtäktsdefinitionen till att omfatta vissa tidigare fall av sexuellt utnyttjande. Att den nya lagen var framgångsrik i detta avseende visas tydligt i kriminalstatistiken, då ökningen i anmälda våldtäkter accelererade under 2005–2006 medan fall av sexuellt utnyttjande och tvång minskade under samma period.

Den fördjupade analysen av anmälningarna visar exempelvis att den redovisade ökningen av mindre grova våldtäkter visserligen gäller under hela den studerade perioden men att trenden förstärkts ytterligare med den senaste lagändringen. Däremot observeras det mellan 2004 och 2006 enbart en marginell ökning i andelen fall med berusade/drogpåverkade offer och av nöjeslivsrelaterade våldtäkter, vilket strider mot lagändringens förväntade effekt. Mörkertalet beträffande fall med kraftigt berusade offer antas dock vara särskilt stort.

En ny lagstiftning är inget isolerat fenomen utan ofta ett resultat av en pågående debatt och attitydförändringar. När den träder i kraft har dessa processer redan varit igång under en period men de förstärks rimligen av den nya lagstiftningen. Sådana trender kan observeras i det analyserade materialet genom att vissa förändringar i våldtäktsstrukturen som redan varit aktuella innan april 2005 har blivit mer uttalade efter lagändringen.

Ökad våldtäktsfrekvens eller högre anmälningsbenägenhet?

Mörkertalet

Om anmälningsbenägenheten förändras, vilka våldtäkter kan förväntas att anmälas mer? I litteraturen resoneras det ofta så att om den faktiska brottsligheten ökar, återspeglas det främst i brott med lågt mörkertal medan det ofta antas att om anmälningsbenägenheten ökar, bör det främst gälla brott som från början har ett särskilt stort mörkertal. Att uttala sig om faktiska förändringar beträffande en så dold brottslighet som våldtäkter är dock självfallet mycket svårt och kräver också en mer teoretisk diskussion.

Analyserna har visat att vissa omständigheter som brukar förknippas med hög anmälningsbenägenhet – bruket av (grovt) våld, skador på offret samt överfall – har blivit, relativt sett, mindre vanliga under den aktuella perioden. Däremot har våldtäkter mellan obekanta och våldtäkter utomhus, vilka också betraktas som brott med en hög anmälningsfrekvens,

ökat sin andel i anmälningsstatistiken. Totalt sett är det anmälningar av de *mindre grova brotten utanför nära relationer* som ökat mest. Utifrån de traditionella antagandena om mörkertalets karaktär skulle detta kunna tolkas som delvis motstridiga uppgifter, som talar både för ökad anmälningsbenägenhet (lindrigare brott) och för en faktisk ökning (obekanta). Enligt litteraturen är anmälningsbenägenheten för brott mellan obekanta hög, medan större delen av mörkertalet består av våldtäkt inom en *nära relation* som dessutom skett utan någon omfattande våldsanvändning. Det är ökningen av sådana brott som ofta tolkas i termer av ökad rapportering. Men är det inte helt olika mekanismer bakom det ursprungligen stora mörkertalet beträffande dessa två omständigheter, det vill säga fall utan grovt våld respektive fall i nära relationer? I bägge fallen baserar sig rimligen beslutet om polisanmälan på ett rationellt tänkande där offret väger fördelar mot nackdelar, men rationaliteten kan ha olika innehåll. Ett offer låter bli att anmäla *fall utan grövre våld* för det är lättare för henne att bortförklara och bagatellisera händelsen och uppleva det som inte värt den ansträngningen som deltagande i rättsprocessen ändå innebär. Där-
emot finns det andra skäl till att den som drabbats av våldtäkt i en *nära relation* avstår från en anmälan: banden mellan offret och gärningspersonen är ofta starka och en anmälan kan leda till fler svårigheter för offret och ännu större utsatthet. Är det inte rimligen svårast att ändra på alla de psykologiska processerna kring att polisanmäla sin partner – och enklast att anmäla händelser som tidigare bortförklarades som missförstånd eller som fall där offret bar en del av skulden – men där debatten fått de utsatta att slippa stigmat och förstå att sex mot ens vilja alltid är ett övergrepp? I så fall tyder våra resultat på att den stora ökningen *främst* ska tillskrivas en ökad anmälningsbenägenhet.

Det är visserligen så att för brott som lider av ett extra stort mörkertal finns det störst *utrymme* för att detta skulle kunna minska, men det innebär inte att det är *enklast* att förändra anmälningsbenägenheten just i dessa fall. Brotts med ett litet mörkertal speglar den faktiska brottsligheten bäst, men förändring i fall med ett stort mörkertal är svårare att tolka, då andra faktorer än den faktiska utvecklingen får ett större spelutrymme (Kühlhorn, 2004). När det gäller våldtäkt i nära relationer är dessa brott – och kommer alltid att vara – svåra att anmäla. Därför kan man anta att mörkertalet är både stort och dessvärre förändras långsamt. Vissa tendenser till svagt ökad anmälningsbenägenhet har ändå observerats när det gäller våld mot kvinnor i nära relationer mer generellt (Brå, 2002), och även i denna kartläggning ser man en viss *absolut* ökning av anmälningar av våldtäkt i nära relation samtidigt som dessa innehåller färre uppgifter om våld än tidigare. Det kan tyda på att något fler vågar anmäla sin partner för våldtäkt, även om förändringen är långsammare än vid våldtäkt utanför en nära relation.

Det är även viktigt att vara medveten om vilken enhet man analyserar när man talar om mörkertalet. Inom en nära relation drabbas kvinnor inte sällan av upprepade utsatthet, vilket innebär att räknat i antalet *händelser* är dessa våldtäkter underrepresenterade i kriminalstatistiken. Däremot är det inte troligt att fler *individer*, i alla fall i ett kortare tidsperspektiv, riskerar att bli drabbade av våldtäkt inom en nära relation jämfört med annan typ av våldtäkt. I statistik baserad på antalet händelser kan därför mörkertalet vara stort när det gäller våld i nära relationer, även om det "fylls på" stötvis, när en anmälan omfattande många händelser kommer in.²⁰

Att fler med all sannolikhet väljer att anmäla en våldtäkt är en mycket positiv utveckling och tecken på att den intensiva samhällsdebatten och satsningar på arbete inriktat på att förhindra våld mot kvinnor ger resultat.

Förändrad tillfällesstruktur

Finns det samtidigt något som tyder på att våldtäktsbrottsligheten verkligen ökar? På ett sätt skulle man förvänta sig att om toleransen i samhället minskar mot en viss brottstyp, leder det till fler anmälningar samtidigt som den faktiska brottsligheten sjunker. Det finns vissa empiriska belägg för att utvecklingen kan se ut på detta sätt. I exempelvis USA sjönk självrapporterade uppgifter om utsatthet för våldtäkt under 1970- till 1980-talet samtidigt som polisanmälningarna ökade (Jensen och Karpos, 1993). Även om detta kan gälla större delen av den totala våldtäktsbrottsligheten, omfattar det troligtvis inte alla typer av våldtäkt. När det gäller våldtäkt är ingen situation en annan lik och det som förklarar en grov våldtäkt med flera gärningspersoner och ett drogat offer har ingen omedelbar relevans för förståelsen av sexuellt våld som systematiskt pågår bakom hemmets stängda dörrar. Därför kan även utveckling över tid skilja sig väsentligt för olika typer av våldtäkt och man kan se förändringar i anmälningsbenägenheten och i den faktiska våldtäktsbrottsligheten som två *parallella processer* snarare än varandras alternativ. Inte heller gällande samma typ av våldtäkt är det självklart att ökad anmälningsbenägenhet innebär minskande faktiska antal motsvarande brott, även om en sådan förebyggande effekt bör vara rimlig i ett längre perspektiv.

Tidigare i denna kartläggning analyserades våldtäkt i ett jämställdhetsperspektiv och slutsatsen var att sådana strukturella förändringar inte bör inverka nämnvärt på våldtäktsfrekvensen i det relativt korta tidsperspektiv som studien utgår från. Men även om förändringar i brottsnivån inte direkt kan kopplas till jämställdhetsutvecklingen under den drygt tioåriga

²⁰ En del forskning visar dock att under en livstid, till skillnad från uppgifter på årsbasis, kan utsattheten för våldtäkt av en nuvarande eller tidigare partner vara större än risken att utsättas för andra typer av våldtäkt (se avsnittet om Det aktuella kunskapsläget).

perioden är det möjligt att kvinnornas förändrade livsstil innebär högre risk för vissa typer av våldtäkt. Litteraturen relaterar våldtäkt till jämställdhet främst utifrån ett könsmaktsperspektiv och sådana förklaringar kan framför allt (även om inte enbart) vara relevanta när det gäller relationsvåld: I nära relationer kan könsmaktsordningen manifestera sig särskilt tydligt. Den ökade jämställdheten kan dock även den medföra en förändrad tillfällsstrukturer. Kvinnors livsstil liknar alltmer männens, vilket innebär en större risk för utsatthet utanför ett nära förhållande. En sådan utveckling observeras när det gäller våld mot kvinnor generellt (exempelvis Estrada m.fl., 2007) och det är mycket möjligt att även brottsstrukturen i det sexuella våldet påverkas av sådana förändringar.

Den förändrade tillfällsstrukturer i termer av det ökade nöjeslivsutbudet (som fler kvinnor dessutom deltar i) samt Internetanvändandet med en mängd datingsidor ger nya ytor för att knyta snabba kontakter med tillfälliga partner. Mot bakgrund av det kan den särskilda ökningen av våldtäkt mellan obekanta eller ytligt bekanta inte enbart ses som en effekt av högre anmälningsbenägenhet, utan en viss faktisk ökning av sådana våldtäkter är rimlig. Nöjeslivsrelaterade våldtäkter har visserligen inte ökat sin proportion totalt sett, men om enbart omständigheterna kring våldtäkt med obekant gärningsperson (andra än överfall) studeras, ser vi en klar ökning av andelen fall där de inblandade möttes i ett nöjeslivsrelaterat sammanhang²¹.

Även den rejäla ökningen i både andelen och antalet polisanmälda fall med flera gärningspersoner kan spegla en faktisk ökning. Visserligen kan denna till en del vara en indirekt effekt av den ändrade lagstiftningen men ökningstrenden var tydlig redan innan lagen trädde i kraft, och omständigheterna kring våldtäkterna med flera gärningspersoner har dessutom inte förändrats nämnvärt under hela den studerade perioden. En skillnad som dock observeras över tid är att en lägre andel av dessa våldtäkter sker i form av ett överfall, och fler sker inomhus. Ökningen kan alltså framför allt gälla händelser som beskrivits ovan i det imaginära scenariot om en efterfest.

Ett exempel på brott som anses ha en hög anmälningsbenägenhet, och där polisanmälningar i större utsträckning speglar den faktiska brottsligheten, är överfallsvåldtäkterna. Fram till 2004 låg det skattade antalet överfallsvåldtäkter stabilt på cirka 300 polisanmälda händelser årligen

²¹ Det är värt att nämna att registrerade fall av klamydiasmitta nästan fyrdubblades mellan 1997 och 2007, enligt Smittskyddsinstitutet. Av de smittade var 86 procent i 15–29 års ålder, vilket är den åldersgrupp där nästan hälften av offer för polisanmäld våldtäkt återfinns. Bakgrunden till denna utveckling, enligt Smittskyddsinstitutet, är en ökning i antalet tillfälliga sexuella förbindelser och högre alkoholkonsumtion som leder till större risktagande vid dessa kontakter. (<http://www.smittskyddsinstitutet.se/presstjanst/pressmeddelanden-och-pressinbjudningar/2007/klamydiaspidningen-maste-stoppas/>)

medan uppskattningsvis 370 sådana våldtäkter anmäldes år 2006. Generellt påverkas dessa brott troligen i mindre utsträckning av olika strukturella förändringar jämfört med andra typer av våldtäkt, utan kan i högre grad förklaras av individuella egenskaper hos gärningspersonen. Därför hade man inte förväntat sig någon större variation i dessa våldtäkter över tid. Den periodvis stora mediala uppmärksamheten kring överfallsvåldtäkter kan dock möjligen under en viss tid skapa en större försiktighet hos allmänheten och kraftigare motreaktioner i form av fler anmälningar av mindre grova övergrepp av överfallsliknande karaktär. Under 2006 kretsade en stor del av våldtäktsdebatten kring två stora serier av överfallsvåldtäkter – fallet med ”Hagamannen” i Umeå respektive fallet med den så kallade ”cykelmannen” i Västerås. Om förändringen mellan 2004 och 2006 är början på en ökande trend återstår med andra ord att se.

Brå:s slutsats är att den markanta ökningen av våldtäktsanmälningar främst förklaras av en förhöjd anmälningsbenägenhet av framför allt mindre grova våldtäkter av obekanta eller ytligt bekanta gärningspersoner som tidigare kan ha bagatelliserats men nu tolereras i mindre utsträckning. Samtidigt är en faktisk ökning av vissa våldtäktstyper sannolik. En förändrad tillfällesstruktur med utökat utbud inom nöjeslivet samt det ökade Internetanvändandet gör det i dag enkelt att snabbt komma i kontakt med tillfälliga sexuella partner, vilket skulle kunna förklara ökningen av våldtäkt av obekanta och ytligt bekanta – parallellt med en ökad anmälningsbenägenhet av dessa fall. Mot bakgrund av att både den ökade anmälningsbenägenheten och en faktisk ökning troligen kan hänföras till liknande typ av våldtäkter, det vill säga fall mellan mycket ytligt bekanta, är den dryga fördubblingen av samtliga polisanmälningar av våldtäkt mellan 1995 och 2006 inte överraskande.

I det redovisade datamaterialet finns det belägg för att anmälningsbenägenheten ökar. Förutom de redan nämnda förändringarna i brottsstrukturen stöds slutsatsen om en ändrad attityd till våldtäktsbrottsligheten även av att fler offer söker sjukvård (direkt) efter händelsen och att andelen anmälningar som kommer till polisen från andra än offret självt har ökat. När det gäller slutsatser om en faktisk ökning av våldtäkter bygger dessa i större utsträckning på en bedömning av hur samhällsutvecklingen i övrigt kan ha påverkat kvinnors utsatthet.

Kunskapsluckor och framtida studier

Även om den föreliggande studien täpper till några luckor i den för övrigt begränsade kunskapen om sexualbrott finns det många frågor som förblir obesvarade. En fråga som väcker allt större intresse och som det finns ytterst få svar på är hur det förhåller sig med sexuellt våld mot män respektive sexuellt våld med kvinnliga förövare. Manliga offer har länge varit en icke-fråga i det här sammanhanget och kvinnliga förövare i stort sett ett tabu. Våra kunskaper är mycket begränsade på detta område. Om sexualbrott överlag sällan rapporteras till polisen på grund av brottets känsliga karaktär kan man anta att mörkertalet beträffande fall med kvinnliga förövare och/eller manliga offer är särdeles stort. Att mäns våld mot kvinnor är ett allvarligt samhällsproblem och att det ofta får större konsekvenser inte minst i graden av fysiska skador hos offret har det länge inte rått någon tvekan om. Att även fortsättningsvis uppmärksamma denna fråga hindrar dock inte att forskning om våld och kön belyser även män som offer och kvinnor som gärningspersoner.

Som många gånger nämnts är de polisanmälda brotten inte den mest optimala källan när det gäller studier av faktiska förändringar över tid. Å andra sidan kan man inte att räkna med att några säkra källor någonsin kommer att finnas tillgängliga då det ligger i sexualbrottens natur att de tillhör de mest dolda. Trots en kraftig underrapportering bör dock de så kallade offerdata, det vill säga självrapporterade uppgifter om befolkningens utsatthet för brott, ge en relativt bra bild av hur brottsligheten faktiskt utvecklas i Sverige. Sådana analyser blir inom några år möjliga med hjälp av den årliga Nationella trygghetsundersökningen (NTU), som sedan 2006 genomförs i Brå:s regi.

Referenser

- Avakame, E. F. (1999). Females' Labor Force Participation and Rape: An Empirical Test of the Backlash Hypothesis. I *Violence against Women*, 1999:5; s. 926.
- Bachman, R. (1998). The Factors Related to Rape Reporting and Arrest. New Evidence from the National Crime Victimization Survey. *Criminal Justice and Behavior*, Vol 25, No 1, s. 8–29.
- Bailey, W. C. (1999). *The socioeconomic status of women and patterns of forcible rape for major U.S. cities*. Sociological Focus, 32, s. 43–63.
- Benson, Bruce L. and Zimmerman, Paul R. (2007). *Alcohol and Rape: An Economics-of-Crime Perspective*. Florida State University College of Law, Public Law.
- Boman, U., Hradilova Selin, K, Ramstedt, M. och Svensson, J. (2007). *Alkoholkonsumtionen i Sverige fram till år 2006*. SoRAD forskningsrapport nr 48.
- Brownmiller, S. (1975). *Against Our Will: Men, Women and Rape*. New York: Simon and Schuster, 1975: 61.
- Brå (2002). *Våld mot kvinnor i nära relationer. En kartläggning*. Rapport 2002:14, Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2005). *Våldtäkt – en kartläggning av polisanmälda våldtäkter*. Rapport 2005:7, Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2006). *Konsten att läsa statistik om brottslighet*. Rapport 2006:1 Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2007). *Vuxnas sexuella kontakter med barn via Internet. Omfattning, karaktär, åtgärder*. Rapport 2007:11, Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2008). *Nationella Trygghetsundersökningen 2007. Om utsatthet, trygghet och förtroende*. Rapport 2008:3, Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Diesen, Ch. (2007). *Tagande med våld – några reflektioner inför en europeisk våldtäktsstudie*. Festskrift till Madelaine Leijonhufvud. Nordstedts juridik.
- Ellis, L. (1989). *Theories of Rape: Inquiries into the Causes of Sexual Aggression*. Hemisphere Publishing, 185 pp.
- Enhage-Johnsson, K., Skwarek E., Seflin, G., Eriksson, Ch., Lindgren M. och Boström L. (2003). *Våldtäkt. Tre delstudier om sjukvårdens bemötande, omhändertagande och behandling av kvinnor utsatta för sexuella övergrepp*. Ett samarbetsprojekt mellan Kvinnokliniken, Akutkliniken och Kirurgkliniken – Södersjukhuset, Stockholm.

- Eschholz, S. och Viaritis, L.M. (2004). Rape-specific gender inequality and rape: A further test of feminist hypotheses. *Critical Criminology*, vol. 12, No 2, s.195–219.
- Estrada, F., Nilsson, A. och Wikman, S. (2007). Det ökade våldet i arbetslivet. En analys utifrån de svenska offerundersökningarna. *Nordisk Tidskrift för Kriminalvetenskap*, 94:56-73.
- Farmer, A. och Tiefenthaler, H. (2003). *Explaining the recent decline in domestic violence*. Carnegie Mellon Census Research Data Center. US Bureau of the Census.
- Felson, R. B., Messner, S. F., Hoskin, A. W. & Deane, G. (2002). Reasons for reporting and not reporting domestic violence to the police. *Criminology*, Vol 40, No 3, s. 617–650.
- Forsberg, M. (2006). *Ungdomar och sexualitet. En forskningsöversikt år 2005*. Statens folkhälsoinstitut, 2006:18.
- von Hofer, H. (2000). Crime statistics as constructs: the case of Swedish rape statistics. *European Journal on Criminal Policy and Research* 8: 77-89.
- Jensen, G. F. och Karpos, M. (1993). Managing rape: exploratory research on the behavior of rape statistics. *Criminology*, Vol 31, No 3, s. 363–385.
- Kesteren, J.N.van, Mayhew, P. och Nieuwbeerta, P. (2000). *Criminal Victimization in Seventeen Industrialised Countries: Key-findings from the 2000 international Crime Victims Survey*. Hague. Ministry of Justice, WODC. Onderzoek en beleid, nr. 187.
- Koss, M. P (1996). The measurement of rape victimization in crime surveys. *Criminal Justice and Behavior*, Vol 23 No 1, s.55–69
- Kühlhorn, E. (2004). Misshandel. I *Brottsutvecklingen i Sverige 2001–2003*. Rapport 2004:3. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Lewin, B. (red), Fugl-Meyer, K., Helmius, G., Lalos, A., Månsson, S-A. (1998). *Sex i Sverige – om sexuallivet i Sverige 1996*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet 1998:11.
- Lokatt Diesen, E. (2008). *Familjevåld och sexuella övergrepp – en jämförelse mellan polismästardistriktet i Stockholms län beträffande utredningskvalitet*. Stockholm. Juridicum, Stockholms universitet, manuskript.
- Lundgren, E., Heimer, G., Westerstrand, J. och Kalliokoski, A-M. (2001). *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning*. Brottsoffermyndigheten och Uppsala universitet.
- Martin, K., Vieraitis, L. M. och Britto, S. (2006). Gender Equality and Women's Absolute Status: A Test of the Feminist Models of Rape. *Violence Against Women*, Vol 12, No 4, s. 321–339.

- Morgan, R. (1980). *Theory and Praxis: Pornography and Rape*. I Laura Lederer (red): *Take Back the Night: Women on Pornography*, New York: William Morrow.
- Myhill, A. och Allen, J. (2002). *Rape and sexual assault of women: the extent and nature of the problem. Findings from the British Crime Survey*. Home Office Research Study 237, London. Development and Statistics Directorate.
- Neame, A. och Heenan, M. (2003). *What lies behind the hidden figure of sexual assault? Issues of prevalence and disclosure*. Australian Institute of Family Studies, No 1: September 2003.
- Phillips, J. och Park, M. (2006). *Measuring domestic violence and sexual assault against women: a review of the literature and statistics*. Elektronisk publikation: <http://www.aph.gov.au/library/intguide/SP/ViolenceAgainstWomen.htm>
- Piispa, M., Heiskanen, M., Kääriäinen J. & Sirén, R. (2006). Violence against women in Finland. *National Institute for Legal Policy, publication No 225*, The European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with UN (HEUNI), publikation No 51.
- Polismyndigheten i Södermanlands län (2006). *Våldtäktsanalys 2001–2005*. KKUT analys.
- Ramstedt, M. (2007). Has the impact of population drinking on harm become weaker in Sweden? An analysis of the development in alcohol consumption and alcohol-related harm in Sweden 1990–2005. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, Vol 24 supplement, s.73–83.
- Renninson, C. M. (2002). *Rape and Sexual Assault: Reporting to the Police and Medical Attention, 1992–2000*. Bureau of Justice Statistics, U.S. Department of Justice.
- Skogan, W. G. (1984). *Reporting Crimes to the Police: The Status of World Research*. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, v. 21, nr. 2, s. 113–137.
- Smith, M. D. (red) (2004). *Encyclopedia of Rape*. Greenwood Press, Westport USA.
- SOU (1984). *Våldtäkt – en kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet*. Leif GW Persson, Sexualbrottskommittén, SOU 1981:64.
- SOU (2001). *Sexualbrotten – Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor*. Betänkandet SOU 2001:14 (Dnr Ju2001/1805).
- SCB (2006). *På tal om kvinnor och män – en lathund om jämställdhet*. Stockholm, Statistiska centralbyrån.
- Statistics Canada (2006). *Measuring Violence Against Women. Statistical trends 2006*. Federal/Provincial/Territorial Ministries responsible for the Status of Women, Kanada.

- Walby, S. och Myhill, A. (2001). *New Survey Methodologies in Researching Violence against Women*. The British Journal of Criminology, Vol 41, No 3, s. 502–522.
- Whaley, R. B. (2001). The Paradoxical Relationship between Gender Inequality and Rape: Toward a Refined Theory. *Gender and Society*, Vol. 15, No 4, s. 531–555.
- Åklagarmyndigheten (2005). *Ny sexualbrottslagstiftning den 1 april 2005. Promemoria*. RättsPM 2005:5, Utvecklingscentrum i Göteborg.

Bilagor

Bilaga 1. Tabellbilaga

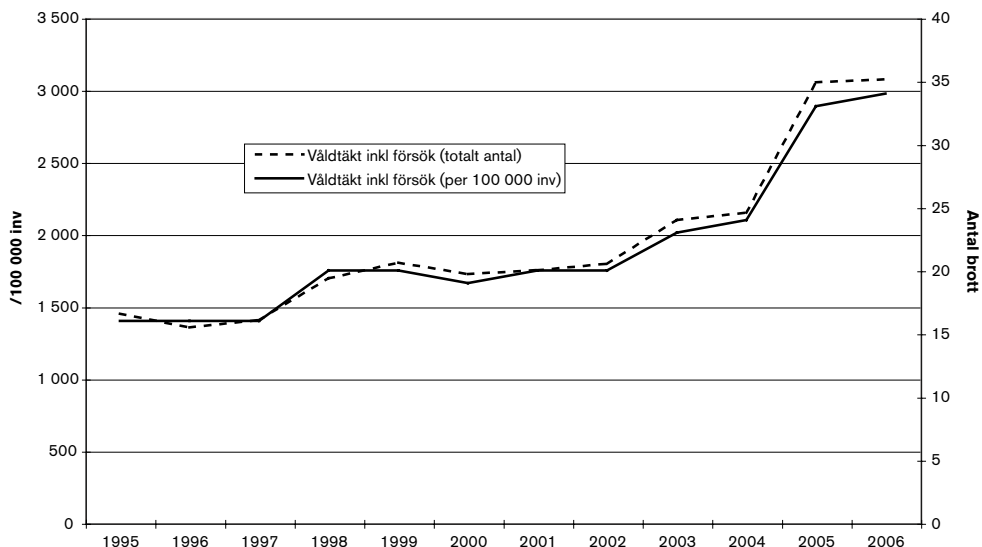

Diagram 1T. Våldtäktsfrekvensen med kontroll för befolkningsstorlek .

Tabell 1T. Polisanmälda sexualbrott mot personer 15 år eller äldre under 1995, 2000, 2004 och 2006 samt procentuell förändring över tid.

	1995	2000	2004	2006	Förändring mellan 95–06	Förändring mellan 04–06
Fullbordad våldtäkt	1 143	1 433	1 824	2 644	+131 %	+45 %
Våldtäktsförsök	306	293	328	430	+41 %	+31 %
– totalt	1 449	1 726	2 152	3 074	+112 %	+43 %
Sexuellt tvång, utnyttjande m.m.	348	461	600	254	-27 %	-58 %
Sexuellt ofredande (ej blottning)	1 595	2 409	2 935	3 686	+131 %	+26 %

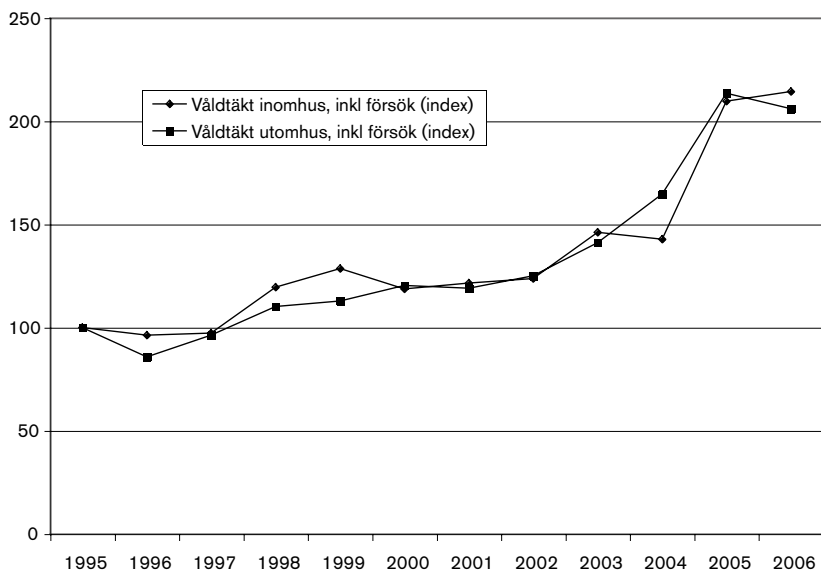

Diagram 2T. Procentuell förändring i antalet polisanmälda våldtäkter och våldtäktsförsök inom- respektive utomhus 1995–2006. Index: 1995=100 %.

Tabell 2T. Samtliga polisanmälda våldtäkter under de studerade åren i jämförelse med antalet fall omfattade av kartläggningen. Antal.

År	Fullbordad våldtäkt		Våldtäktsförsök	
	Samtliga polisanmälda	Omfattade av kartläggningen	Samtliga polisanmälda	Omfattade av kartläggningen
1995	1 143	999	306	229
2000	1 433	1 371	293	242
2004	1 824	225	328	107
2006	2 644	298	430	135

Tabell 3T. Det interna bortfallet för vissa brottsomständigheter. Procent.

	1995 (n=1 090)	2000 (n=1 382)	2004 (n=332)	2006 (n=432)
Anmälaren	6	6	13	8
Tid för anmälan	5	4	29	24
Målsägande vill ej medverka/ tveksam/återtar anm.	21	12	2	12
Andelen överfall	7	8	15	15
Antal gärningspersoner	7	6	8	9
Upprepad utsatthet	-	-	5	14
Offrets ålder	15	13	3	3
Andelen män bland offren	0,2	-	0,4	0,7
Gärningspersonens ålder	25	25	23	26
Mötesplats	14	16	15	16
Brottsplats	10	11	12	11
Relation till gärningspersonen	9	9	7	10
Graden av våld	22	28	30	35
Omfattning av skador	42	48	54	60
Kontakt med sjukvård	56	55	56	50

Tabell 4T. Typ av brott, omständigheterna kring polisanmälan samt de inblandades ålder och kön. Procent (om inte annat anges). *Minimiskattningar* (dvs. internt bortfall inkluderat i basen: uppgifterna summerar därför inte till 100 %)

	1995 (n=1 090)	2000 (n=1 382)	2004 (n=332)	2006 (n=432)
Anmälaren offret självt/troligen offret	73	69	56	59
- familjemedlem, släkting, vän, partner	8	10	7	10
- någon professionell	6	8	13	10
Anmält direkt/inom ett dygn*	54	52	49	44
- inom en vecka	16	17	9	15
- inom ett år	18	21	11	13
- efter mer än ett år	6	6	2	4
Målsägande vill ej medverka/ tveksam	8	10	13	8
Andelen överfall	20	19	11	10
Andelen fall med en gärningsperson	86	86	81	75
- två eller fler gärningspersoner	7	9	11	16
Andelen fall med upprepad utsatt- het (minst en vecka, upp till flera år)	9	11	11	8

Tabell 5T. Relationen mellan offret och gärningspersonen, procent. Minimiskattningar (dvs. internt bortfall inkluderat i basen).

	1995 (n=1 090)	2000 (n=1 382)	2004 (n=332)	2006 (n=432)
Offrets nuvarande/fd man, sambo, pojkvän	26	26	20	16
Annan familjemedlem/ fosterförälder	2	3	2	4
Nära bekant, arbets-/skolkamrat	4	5	3	4
Helt obekant	24	24	28	30
Ytligt bekant/bekant – oklart hur nära/annan eller oklar relation/via Internet	34	34	41	37

Tabell 6T. Mötesplats och brottsplats, procent. Minimiskattningar (dvs. internt bortfall inkluderat i basen)

	1995 (n=1 090)	2000 (n=1 382)	2004 (n=332)	2006 (n=432)
<i>Mötesplats före brottet</i>				
Offrets och/eller gärningsperso- nens bostad	35	33	30	37
Annan bostad	4	4	8	12
Inomhus, icke bostad (skola, arbetsplats, sjukhus/behand- lingshem, trapphus)	5	5	7	7
Utomhus (gata, väg, park, T-bana, parkering, station)	25	25	23	20
Nöjeslokal (pub, restaurang, diskotek, klubb)	14	14	11	17
Bil	2	2	2	3
Annan plats	1	2	5	4
<i>Brottsplats</i>				
Offrets och/eller gärningsperso- nens bostad	50	48	40	43
Annan bostad	6	7	10	11
Inomhus, icke bostad (skola, arbetsplats, sjukhus/behand- lingshem, trapphus, källare, hotellrum, nöjeslokal)	10	10	13	11
Utomhus	20	20	20	16
Bil	4	4	4	5
Annan plats	0,5	1	2	3

Tabell 7T. Nomogram för 90 % konfidensintervall gällande procentskattningar utifrån varierande urvalsstorlek.

	Skattade procentandelar										
	2	5	10	15	20	25	30	35	40	45	50
Urvalsstorlek											
25	4,6	7,2	9,9	11,8	13,2	15,2	15,1	15,7	16,1	16,4	16,5
50	3,3	5,1	7,0	8,3	9,3	10,7	10,7	11,1	11,4	11,6	11,6
100	2,3	3,6	4,9	5,9	6,6	7,6	7,5	7,9	8,1	8,2	8,2
200	1,6	2,5	3,5	4,2	4,7	5,4	5,3	5,6	5,7	5,8	5,8
300	1,3	2,1	2,9	3,4	3,8	4,4	4,4	4,5	4,7	4,7	4,8
400	1,2	1,8	2,5	2,9	3,3	3,8	3,8	3,9	4,0	4,1	4,1
500	1,0	1,6	2,2	2,6	2,9	3,4	3,4	3,5	3,6	3,7	3,7
600	0,9	1,5	2	2,4	2,7	3,1	3,1	3,2	3,3	3,3	3,4
700	0,9	1,4	1,9	2,2	2,3	2,7	2,7	2,8	2,9	2,9	2,9
800	0,8	1,3	1,7	2,1	2,3	2,7	2,7	2,8	2,9	2,9	2,9
900	0,8	1,2	1,6	2,0	2,2	2,5	2,5	2,6	2,7	2,7	2,7
1000	0,7	1,1	1,6	1,9	2,1	2,4	2,4	2,5	2,5	2,6	2,6
1200	0,7	1	1,4	1,7	1,9	2,2	2,2	2,3	2,3	2,4	2,4
1400	0,6	1	1,3	1,6	1,8	2	2	2,1	2,2	2,2	2,2

Bilaga 2. Särskild bearbetning av vissa variabler

Offrets ålder och brottrubriceringen

Åldersuppgiften gäller tid för brottet. Det är brottsrubriceringen som har legat till grund för urvalet av de olika brottstyperna, det vill säga med avseende på om brottet var fullbordat, skedde inom-/utomhus och riktade sig mot barn under 15 år respektive mot 15 år eller äldre. Även om enbart våldtäkter och våldtäktsförsök mot personer 15 år och äldre studeras i denna kartläggning, förekommer det några få fall där brotten pågått under en längre period med start under tiden då målsäganden var minderårig ända fram till anmälningstillfället, då hon är över 15 år. Dessa gränsfall har ibland av polisen rubricerats som sexualbrott mot vuxna och ingår därmed i vårt urval, även om utredningen delvis omfattar brott mot barn strax under 15 år. Ytterliggare några fall hade uppenbarligen rubricerats felaktigt som brott mot vuxna när den målsägande var klart under 15 år; dessa har uteslutits från urvalet och kommer i stället att omfattas av den planerade kartläggningen av våldtäkter mot barn.

Gärningspersonens ålder

Uppgifter om den misstänktes ålder finns tillgängliga för cirka 75 procent (se tabell 3T i Tabellbilagan) av de studerade fallen. I anmälningar med en utpekad gärningsperson har man beräknat dennes ålder utifrån ett personnummer och brottsår. För en relativt stor andel fall där ingen utpekad gärningsperson finns har målsägande gett ett signalement. Signalementet består inte sällan av ett intervall (till exempel 20–25 år) och då har mittenvärdet använts för att skatta gärningspersonens ålder. Om intervallet var, vilket gäller mycket få anmälningar, alldeles för omfattande, exempelvis 30–60 år, betraktades denna uppgift som internt bortfall.